

Kocatepe İslami İlimler Dergisi
Journal of Kocatepe Islamic Sciences

e-ISSN: 2757-8399

cilt / volume: 5 • sayı/issue: 2 •(Aralık/December 2022): 295-317

Besmelenin Ayet Olması ile İlgili Tartışmalar ve Fıkhî Hükümlere Etkisi

Discussions in Fiqh about the Basmala Being a Verse and Its Effect on the Provisions

Münir Yaşar KAYA

Dr. Öğr. Üyesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi
İslam Hukuku Anabilim Dalı
Asist. Prof., University of Afyon Kocatepe Faculty of Islamic Sciences
Department of Islamic Law
Afyonkarahisar/Türkiye

 munirkaya16@gmail.com  orcid.org/0000-0002-7089-5634

Makale Bilgisi / Article Information

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 01.10.2022

Kabul Tarihi / Accepted: 02.12.2022

Yayın Tarihi / Published: 15.12.2022

Atıf/Cite as: Kaya, Münir Yaşar. "Besmelenin Ayet Olması ile İlgili Tartışmalar ve Fıkhî Hükümlere Etkisi". *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 5/2 (Aralık 2022): 295-317. <https://doi.org/10.52637/kiid.1169889>

İntihal/Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Published by: Afyon Kocatepe University • <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kiid> • kiid@aku.edu.tr



© Münir Yaşar KAYA | Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 (CC BY-NC) International License

Besmelenin Ayet Olması ile İlgili Tartışmalar ve Fıkhî Hükümlere Etkisi

Öz

Arap dilinde menhut sözlere dair örnekler arasında gösterilen besmele, yüklemi bulunmayan cümleler kategorisindedir ve "بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ" şeklinde yerleşmiştir. Besmele, Hz. Peygamber'in (sas) tavsiyesi ve emri ile hayırlı sonuç umulan her işin başında okunması gereken bir cümledir. Besmele ile başlanılmayan işlerin ise hayırlı sonuçlar getirmeyeceği ayrıca belirtilir. Besmelenin fiili bulunmayan bir cümle olması sebebiyle herhangi bir işe başlamadan önce okunduğunda o işe uygun bir fiille başlanması ve o fiilin Allah'ın adıyla yapılması kastedilmiş olur. Besmeleye doğrudan Allah'ın ismi ile değil de "isim" kelimesi ile başlanmasının nedeni, Allah adına yapılan yeminler ile karışmaması içindir. Allah'ın (cc) isminden sonra Rahmân ve Rahîm sıfatlarına vurgu yapılmasının amacı ise Allah'ın merhametine sığınmaktır. Böylece her işte O'nun rahmetinin tecellisi arzulanmış olacaktır. Besmelenin yapılan işlerin başında okunacağına dair ittifakın yanı sıra Kur'an-ı Kerim'de bulunan Tevbe suresi dışındaki bütün surelerin baş kısmında da bulunması konusunda icma bulunmaktadır. Ayrıca Neml Suresi'nin içinde yazılı olan besmelenin ayet olduğu konusunda da ihtilaf bulunmamaktadır. Ancak sure başlarında bulunan besmelenin Kur'an-ı Kerim içerisindeki müstakil bir ayet mi olduğu yoksa başlangıçta okunması amacıyla mı yazıldığı konusunda fukaha ihtilaf etmiştir. Buradan hareketle besmelenin kıraat sırasında Fâtiha'nın başında ya da sureler arasındaki geçişte okunmasının zorunlu olup olmadığı gibi meselelerde de fukahanın farklı kanaat benimsediği görülmektedir. Öte yandan besmelenin müstakil bir ayet olduğu kabul edilse bile her bir surenin kendi ayeti mi olduğu yoksa surelerden bağımsız sadece surelerin nerede başlayıp bittiğinin anlaşılması için mi yerleştirildiği konusunda ayrıca ihtilaf edilmiştir. Bu kapsamda Mâlikîler tarafından sure başlarındaki besmelenin müstakil bir ayet olmadığı kabul edilir. Her işin başında okunmasından hareketle sure başlarında okunmak üzere Kur'an-ı Kerim'e yazıldığı benimsenmiştir. Bu nedenle namaz esnasında besmelenin kıraat içerisinden sayılmayacağı zikredilmektedir. Şâfiîlerin çoğunlukta olduğu fukaha ise sure başlarındaki her besmelenin ayrı birer ayet olduğunu ve surelerin ilk ayeti olarak sayılması gerektiğini kabul etmektedir. Bu sebeple namaz sırasında okunan Fâtiha'nın besmele olmadan okunması halinde farz hüküm yerine gelmeyecektir. İki ucu oluşturan bu görüşlerin arasını bulacak nitelikteki görüş ise Hanefî ve Hanbelî fukaha tarafından zikredilmektedir. Onlara göre sure başlarında yazılı bulunan besmele Kur'an-ı Kerim içerisinde yer alan müstakil bir ayettir. Ancak sure başlarında surelerin bir ayeti olarak değil surelerin arasını ayırmak için nazil olmuştur. Dolayısıyla ayet olması bakımından namaz kıraatında okunabilirse de Fâtiha'ya ait bir ayet olmaması sebebiyle okunmaması Fâtiha'yı eksiltmez. Öte yandan cehrî ya da hafî olsun kıraat manası taşımadığı için tüm namazlarda hafî okunması gerekecektir. Besmele konusunda yaşanan teorik ihtilafın pratikteki bir başka yansıması ise hades-i ekber sahibinin besmeleyi okumasıdır. Buna göre Mâlikîler nazarında cünüp kimsenin besmele okuması mübah kabul edilirken, cumhura göre ayet olmasından hareketle bu kişinin besmeleyi de diğer ayetler gibi okuması haramdır. Bahsi geçen bu ihtilafta her mezhep görüşünün dayanak yaptığı bir delil ve usul kaidesi bulunmaktadır. Ek olarak zikredildiği üzere teoride besmelenin ayet olup olmaması konusunda var olan ihtilafın pratikte de birçok hükmi meselede yansımasının bulunduğu görülmektedir. Araştırma neticesinde besmeleye dair serdedilen bu görüşler arasından tercihte bulunmak değil, var olan tartışmanın sebeplerine ve sonuçlarına yönelik bir tespitte bulunabilmek amaçlanmaktadır. Yine mezhep usullerinin kullanılma biçimine de besmele örneği üzerinden temas etmek çalışmanın bir başka amacıdır. Mezheplerin dayandığı deliller arasında var olduğu düşünülen tearuzun ne şekilde giderilebileceği de çalışmaya ait çıktılardan birini oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, İbâdât, Besmele, Ayet, Kıraat.

Discussions in Fiqh about the Basmala Being a Verse and Its Effect on the Provisions

Abstract

The basmala, which is among the words called "manhut" in the Arabic language, is in the class of sentences without a verb. It is pronounced as "بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ". Basmala is a sentence that should be read at the beginning of every job that hopes for a good result with the advice and order of the Prophet (pbuh). It is also stated that the works that are not started with the Basmala will not bring good results. When the basmala is read before starting any job, it is meant to start with an appropriate verb for the job and to do that job in the name of Allah. The reason why the basmala is started with the word "name", not directly with the name of Allah, is to avoid confusion with the oaths. The purpose of emphasizing the attributes of Rahmân and Rahim after the name of Allah is to seek refuge in Allah's mercy. Thus, the manifestation of His mercy in every job will be desired. There is consensus that the Basmalah should be read at the beginning of the jobs, as well as there is consensus that it should be at the beginning of all the surahs except the at-Tawba in the Qur'an. In addition, there is no dispute that the basmala written in an-Naml is an ayah. However, the fuqaha disagreed on whether the basmala at the beginning of the surah was a separate ayah in the Qur'an or was written for the purpose of being read at the beginning. From this point of view, it is seen that the fuqaha adopt different opinions on issues such as whether it is obligatory to read the basmala at the beginning of the Fâtiha or between the surahs. On the other hand, even if it is accepted that the basmala is a separate verse, it is also disputed whether it is a verse of each surah. In this context, it is accepted by the Malikis that the basmala at the beginning of the surah is not a separate ayah. It has been adopted that it was written in the Qur'an only to be read at the beginning of the surah. For this reason, it is accepted that the basmala is not counted among the recitations during the salah. On the other hand, the fuqaha, in which the Shafiis are in the majority, accept that each basmala at the beginning of the surah is a separate ayah and should be counted as the first ayah of the surahs. For this reason, they accept that if the Fâtiha recited during the salah is recited without the basmala, the obligatory provision will not be fulfilled. The view that can come between these two views, which form the two ends, is mentioned by Hanafi and Hanbali fuqaha. According to them, the basmala written at the beginning of the surah is an separate ayah in the Qur'an. However, it was revealed at the beginning of the surah not as a verse of the surahs, but to split the surahs. Therefore, although it can be recited in the salah recitation in terms of being an ayah, it is not an ayah belonging to Fâtiha, and if it is not recited, Fâtiha will not be left incomplete. On the other hand, since it does not carry the meaning of recitation in all salahs, whether it is open or secret, it will have to be read secretly. It can be said that another practical reflection of the theoretical disagreement about the basmala is that the owner of the hades-i akbar reads the basmala. According to this, while it is permissible for a junub person to recite basmala by the Malikis, on the other hand, it has been accepted by the majority that it is haram for this person to read the basmala like other ayah, since it is an ayah. In this dispute, there is an evidence and procedural rule on which every fuqaha opinion is based. In addition, it is seen that the disagreement that exists in theory about whether the basmala is a verse or not has a reflection on many issues in practice. As a result of the research, the aim is not to choose among these views on the basmala, but to make a determination about the reasons and results of the existing discussion. It is another aim of the study to touch on the way in which methods are used in schools, through the example of basmala. One of the outputs of the study is how the conflict, which is thought to exist among the evidences on which the sects are based, can be eliminated.

Keywords: Fiqh, Worships, Basmala, Verse, Recitation.

GİRİŞ

Fıtrat gereği doğaüstü bir varlığa ve yaratıcıya inanma ihtiyacı hisseden insan, tarihin hemen her döneminde bu yaratıcı ile bir şekilde bağ kurma isteğini göstermiştir. Kendisinden üstün, hatta kendisini yarattığına inandığı yaratıcısının yardımına ihtiyaç duymuştur. Muhtaç olduğu yardımı temin edebilmek amacıyla çeşitli sözlerden destek almıştır. Genel itibarıyla bu destek isteğinin adına “dua” adı verilebilirse de daha özeldir yapılacak işlerin başlangıcında münhasıran o iş için yardım istendiği görülmektedir. Hemen hemen bütün dinlerde yapılacak bir işe başlanmadan önce yaratıcının desteğinin sağlanacağı düşünülen sözler söylenmekte veya hareketler yapılmaktadır. Budizm’deki “OM” kalıbı, Hristiyanlıktaki “istavroz çıkarma” uygulaması, Yahudilikteki “Ba-Şem” sözü bu tür uygulamalara örnek olarak gösterilebilir. Nitekim Cahiliye devrinde dahi Lat, Menat ve Uzza’nın isimleri anılarak işlere başlama âdetinin bulunduğu görülmektedir. İslâm’ın gelişinden itibaren Hz. Peygamber (sas) Alâk suresindeki ayetten mülhem olarak cahiliye uygulamasını Allah’ın ismini söyleyecek şekilde “بِسْمِ اللَّهِ” olarak değiştirmiştir. Hûd suresi 41. ayet nâzil olunca “بِسْمِ اللَّهِ” şeklinde mektuplara yazdırmış, İsrâ suresi 110. ayeti nâzil olduktan sonra “الرَّحْمَنِ” ibaresini ekletmiştir. Daha sonra Neml suresi 30. ayet nâzil olunca bismelenin bugünkü şekli yerleşmiştir. Hz. Peygamber (sas) tarafından ayetteki şeklin devamlı olarak kullanılması, bu şekliyle okumanın tavsiye edilmesi ve meşru her işe besmele ile başlanması gerektiğinin vurgulanması bu kalıbın bütün Müslümanlar tarafından ittifakla kabul edilmesini sağlamıştır.

Günümüzde besmele adıyla tüm Müslümanlarca bilinen bu cümle “بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ” şeklinde Müslümanların zihnine ve diline yerleşmiştir. Asr-ı saadetten günümüze kadar kullanımı örf halini almış olan bu cümlenin Kur’ân-ı Kerîm’de aynıyla yer alıyor olması bahsi geçen cümle kalıbının alelade bir söz değil Allah kelamı olduğunu göstermektedir. Öte yandan yapılan her hayırlı işe besmele ile başlanması Müslümanın her işte Allah’ın rızasını amaçladığına işaret eder. Bu durum Müslümanın hayır getirmeyecek veya kötülüğe yol açacak fiilde bulunmayacağını da ihsas ettirmektedir. Bununla birlikte Müslümanların bu söz ile Allah’ın rızasını gözetiyor olması, kendi çıkarlarına göre ve hakkaniyete uygun olmayan davranışlarda bulunmayacağını gösterir. Bu iki durumdan hareketle besmele kişinin Müslümanca davranış kalıplarını geliştirmesinde etkili olmaktadır. Yine besmele ile başlanmayan işlerin hayır getirmeyeceğine dair Hz. Peygamber’den gelen naklin mefhûm-ı muhâlifinden besmele ile başlanan işlerin sonunun mutlaka hayra çıkacağı kolaylıkla anlaşılacaktır.

İslâm’ın ilk yıllarından itibaren günümüzdeki kalıbı ile kullanılan besmele, farklı alanlara dair birçok meseleye konu edilmiştir. Bismelenin farklı ilim dalları özelinde yapılan tercüme ve tefsirlerine yönelik çalışmalar yanında gündelik hayattaki kullanımına dair hükümleri barındıran, maddi manevi faydalarını zikreden çeşitli eserler kaleme alınmıştır. Tüm bu çalışmalara ek olarak besmele konusunda tartışmalar da ortaya çıkmıştır. Bu tartışmalar arasında en dikkat çekenini ise bismelenin ayet olup olmaması hakkındaki ihtilaftır. Bahsi geçen tartışmaların ortaya çıkış sebebi konu hakkında vârid olan ve farklı anlamlara geldiği düşünülen rivayetlerdir. Rivayetlerden hareketle fukaha, farklı kanaatleri benimsemiştir. Bismelenin ayet olarak kabul edilmesi ya da edilmemesi ise beraberinde pek çok farklı fikhî görüşün ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Konunun fukaha arasında var olan ihtilafından hareketle günümüzde farklı coğrafyalarda yaşayan Müslümanların besmele konusunda farklı tavırlar benimsediği görülmektedir. Konu hakkında detaylı bilgi sahibi olunmadığında ise bismelenin ayet olması tartışmalarının çok daha vahim sonuçlara kapı araladığı söylenebilir. Tüm bu saiklerden hareketle bismelenin detaylı bir fikhî analizinin yapılması güncelde karşılaşılabilecek sorunlara cevap bulunmasını sağlayacaktır. Bu bağlamda çalışmada besmele özelinde farklı

içtihatlar incelenerek ayet olup olmadığı değerlendirilecek ve bu içtihatların görüşlere yansımaları irdelenecektir. Bu sayede besmelenin genel mahiyette hükmünün ve pratikteki yansımalarının ne olacağına tespiti ve günümüzdeki problemlere ışık tutması amaçlanmaktadır.

1. BESMELENİN ANLAMI

Besmele kavramı Arap dilinde menhut¹ olarak ifade edilen sözlere dir. Kavramın adını aldığı cümle ise “بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ” kalıbıdır. Bu cümle kalıbı Türkçe’ye çoğunlukla “Rahmân ve Rahîm olan Allah’ın adıyla” şeklinde tercüme edilmektedir.

Besmele, anlamından da anlaşılacağı üzere tam bir cümle değil, eksik bırakılmış bir cümleciktir, yüklemi bulunmaz. Başındaki “ب” harf-i ceri hangi iş yapılacaksa cümledeki o işle alakalı fiile bağlanacağını göstermektedir. Örneğin yemek yemeye başlanacaksa “Allah’ın adıyla yiyorum”, yazı yazmaya başlanacaksa “Allah’ın adıyla yazıyorum” şeklinde cümlelerin tamamlanması kastedilir. Bu nedenle cümledeki fiili daima mahzuttur ve hangi işe başlanacaksa o işe uygun bir fiil kastedilmiş olacaktır. Kur’ân-ı Kerîm okunmaya başlarken ise fiil, ilk vahye atıfla “okuyorum” olmaktadır.²

Besmelenin “بِاللَّهِ” şeklinde değil “بِاسْمِ” kelimesi ile başlamasının sebebi konusunda ise ulemanın farklı görüşleri bulunmakla beraber çoğunluğun görüşü bu kelimenin yemin lafzı ile karışmaması amacıyla konulduğu yönündedir. Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’in Allah’ı niteleyip öven birçok ayetinde ve ilk nâzil olan Alâk suresinde bu kalıbın kullanıldığı görülmektedir.³

“Allah” lafzının cümlede kullanılmasının sebebini ise Kurtubî (ö. 671/1273) şu şekilde ifade eder: “Allah ismi bütün noksan sıfatlardan münezze olan Zât-ı Kibriyâ’nın en büyük ismidir. Hem ilahlığa hem de rab olmaya ait sıfatların tamamını bir araya getiren, varlığının tek olduğunu ifade eden en büyük isim Allah’tır.”⁴ Bu sebeple Müslüman onun bu en büyük ismini anarak işlerine başlamaktadır.

Besmelede Lafzatullah’tan sonra kullanılan ve rahmet kelimesinden türeyen Allah’a ait iki sıfatın söylenmesiyle Allah Teâlâ’nın merhametinin yüceliğini göstermek amaçlanır. Kullar, O’nun merhametine sığınarak yapacakları işlere başlar. Diğer isimlerinin ve sıfatlarının aksine “Rahmân ve Rahîm” sıfatlarının kullanılmasının hikmeti Allah Teâlâ’nın merhametinin ön plana çıkartılmasıdır. Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’de de Allah Teâlâ’dan bahsedilen ayetlerde Lafzatullah’tan sonra en çok bu iki sıfatın kullanıldığı ve “Ümmü’l-kitâb” olarak adlandırılan Fâtiha suresinin ilk ayetlerinde bu iki sıfatın geçtiği görülmektedir. Bu haliyle besmele, Kur’ân-ı Kerîm’de yer alan Allah’ın en güzel isimlerinin bir özeti mahiyetindedir. Böylelikle Müslüman işlerine başlarken hem Cenâb-ı Hakk’ın üzerinde en çok durduğu sıfatlarına atıf yapmış, hem de onun merhametine sığınmış olmaktadır.

2. BESMELENİN AYET OLMASI İLE İLGİLİ TARTIŞMALAR

Besmele ile ilgili farklı alanların kapsamına girecek birçok konu ulema arasında tartışma konusu olmuş ve üzerinde fikir beyan edilmiştir. Ancak bu konular arasında besmelenin ayet olup olmamasına yönelik tartışmalar pratiğe yansıyan yönlerinin bulunması sebebiyle ayrı bir önemi haizdir.

Fukaha tarafından serdedilen görüşler incelendiğinde bu konudaki tartışmaların sure başlarında yazılı olan besmele etrafında cereyan ettiği görülmektedir. Bunun dışında Neml suresi 30. ayette geçen “Mektup Süleyman’dan gelmekte, Rahmân ve Rahîm olan Allah’ın

¹ Naht, Arapça’da birden fazla kelimenin çeşitli şekillerde bir araya getirilerek tek kelime olarak ifade edilmesine verilen isimdir.

² Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Ravâiu’l-beyân tefsîru âyâtî’l-ahkâmi mine’l-Kur’ân* (Dimaşk: Mektebetü’l-Gazzâlî, 1980), 1/19.

³ Bk. Rahmân 55/77; Vakıa 56/96.

⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, thk. Ahmed el-Berdûnî, İbrahim Atfîs, (Kahire: Dârü’l-Kütübi’l-Mısriyye, 1964), 1/102.

adıyla başlamaktadır”⁵ cümlesindeki bismelenin ayet olduğu konusunda ihtilaf bulunmamaktadır.⁶

Sure başlarındaki bismelenin ayet olması ile ilgili ise fukahanın temelde üç farklı görüşe sahip oldukları söylenebilir. Buna göre bismelenin Kur’ân’ın bir parçası ve dolayısıyla müstakil ayet olmadığını söyleyenler ile Fâtiha başta olmak üzere surelerin ilk ayeti olduğu görüşünde olanlar, konu etrafında oluşan iki ucu temsil etmektedir. Bunun yanı sıra üçüncü görüş ise bismelenin surelerin ayrılması için müstakil bir ayet olarak nâzil olduğu şeklindedir.

Fukaha arasındaki bu ihtilaf pratikte özellikle kıraat sırasında okunmasının gerekli olup olmadığı, okunacaksa nasıl okunacağı ve hades-i ekber hallerinde bismelenin okunabilirliği tartışmalarını beraberinde getirmiştir.

2.1. Besmele’nin Ayet Olmadığı Görüşü

Mâlikîlerin meşhur kavline göre⁷ Neml suresinde geçen besmele haricinde müstakil olarak sure başlarında bulunan besmeleler ayet değildir. İmam Ahmed b. Hanbel’den (ö. 241/855) ve İmam-ı Âzam’dan (ö. 150/767) da zayıf olmakla birlikte bu yönde bir nakil bulunmaktadır.⁸ Neml suresinde bulunan besmele ise tam bir ayet olmayıp bir ayetin parçası konumundadır. Dolayısıyla “بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ” lafzının tek başına okunması ile tam bir ayet okunmuş olmaz. Onların nazarında sure başlarında bulunan besmele, surelerin nerede başlayıp nerede bittiğini gösteren bir işaret ve zikir mesabesindedir. Dolayısıyla tek başına bir ayet hüviyetini barındırmaz. Bu da bismelenin Kur’ân’dan olmadığını göstermektedir.⁹

Mâlikîlere göre bismelenin ayet olduğuna dair iddia ile Fâtiha’nın bir parçası olduğuna dair iddia birbirini tamamlar niteliktedir. Yani bismelenin ayet olduğunu kabul etmenin sebebi onun Fâtiha’dan bir parça olduğunu kabul etmekle ilintilidir. Mâlikîler nazarında konu hakkında vârid olan rivayetler incelendiğinde birkaç yönden bismelenin Fâtiha’nın bir parçası olmadığı ve buna bağlı olarak da ayet olmayacağı anlaşılmaktadır.

İlgili rivayetler arasında Hz. Aişe’den (ra) (ö. 58/678) rivayet edilen “Nebi (sas) kıraate “أَلْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ” diyerek başladılar” sözü delil olarak gösterilir.¹⁰ Mâlikîlere göre şayet besmele Fâtiha’dan, dolayısıyla Kur’ân’dan bir ayet olsaydı namaz içerisinde Fâtiha okunurken Hz. Peygamber’in (sas) besmeleyi de okuması gerekirdi.¹¹

Yine Enes b. Mâlik’ten (ra) (ö. 93/711) aktarılan: “Ben Hz. Peygamber’in (sas), Hz. Ebûbekir’in (ö. 13/634) ve Hz. Ömer’in (ö. 73/693) ve Hz. Osman’ın (ra) (ö. 35/656) arkasında namaz kıldım. Onların tamamı da “أَلْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ” diyerek namaza başlıyordu. Besmeleyi ise kıraatin ne başında ne de sonunda zikretmiyorlardı.”¹² rivayeti de bu görüşü desteklemektedir. Rivayetten anlaşıldığına göre ne Hz. Peygamber (sas) ne de Hulefâ-yı

⁵ *Kurân-ı Kerim Meâli*, çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2008).

⁶ Hucetü’l-İslâm Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî Cessâs, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, (Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, ts.), 1/8.

⁷ Ebû’l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdîrahmân el-Karâfi, *ez-Zahîre* (Beyrut: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 1994), 2/177.

⁸ Muhammed Emîn İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr ale’d-Dürri’l-muhtâr şerhi Tenvîri’l-ebâr* (Riyad: Dâru Âlemi’l-Kütüb, 2003), 2/193; Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed İbn Kudâme, *el-Muğni* (Riyad: Dâru Âlemi’l-Kütüb, 1997), 2/151.

⁹ Karâfi, *ez-Zahîre*, 2/177.

¹⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi’u’s-Sahîh*, nşr. Muhammed Zühayr b. Nasr (İstanbul: y.y., 1422/2001), “Sifatu’s-salât”, 8; Ebu’l-Hüseyn el-Kuşeyrî en-Nisâbü’rî Müslim, *el-Câmi’u’s-Sahîh*, (Riyad: Dâru’t-Tayyibe, 2006), “Salât”, 240; Süleymân b. el-Eş’as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdi Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, thk. Şuayb Arnavut (Riyad: Dâru’r-Risâleti’l-Âlemiyye, 1419), “Salat”, 124.

¹¹ Karâfi, *ez-Zahîre*, 2/177; Burhânüddîn Mahmud İbn Mâze, *el-Muhtû’l-burhânî fi’l-fikhi’n-Nu’mânî*, ed. Abdülkerim Sâmi el-Cündî (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2004), 1/358.

¹² Buhârî, “Ezân”, 79; Müslim, “Salât”, 50-52; Ebû’l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahman b Ahmed İbn İbn Receb, *Fethu’l-bârî şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, thk. Mahmûd b. Şa’bân b. Abdu’l-maksûd vd. (Medine: Mektebetü’l-Gurabâi’l-Eseriyye, 1996), 6/389.

Râsîdî'nin tarafından namazda kıraate besmele ile başlanmıştır. Hâlbuki besmele ayet olsaydı, mutlaka kıraate onunla başlanması gerekirdi.

İmam Mâlik (ra) (ö. 179/795) tarafından bu konuda Ebû Hureyre'den (ra) (ö. 53/678) başka bir rivayet daha nakledilir. Ebû Hureyre (ra): "Hz. Peygamber (sas) 'Ümmü'l-Kur'ân'ı okumadan namaz kılan kişinin namazının eksik olduğunu söyledi ve bunu üç defa tekrarladı." dedi. Bunun üzerine Hişam b. Zehre'nin mevlâsı İbn Zühre "İmama yakın yerlerde kıldığımız zaman da mı?" diye sorunca koluyla işaret ederek "Kendi içinden oku ey Fârisî" diyerek şöyle devam etti: "Ben Rasûlullâh'dan (sas) Allah Teâlâ'nın şöyle söylediğini işittim; 'Ben namazı kulumla kendi aramda iki eşit parçaya böldüm. Yarısı bana ait, yarısı kuluma aittir. Kulum için de istediği vardır.' Rasûlullâh (sas) şöyle devam etti: 'Kul: 'Hamd alemlerin rabbi olan Allah'adır' der, Allah Teâlâ: 'Kulum bana hamd etti' buyurur. Kul: 'Rahmân ve Rahim olan O'dur' der, Allah Teâlâ: 'Kulum bana senâda bulundu' buyurur. Kul: 'O din gününün sahibidir' der, Allah Teâlâ: 'Kulum beni övdü, büyüledi' buyurur. Kul: 'Yalnız sana ibadet eder, yalnız senden yardım dileriz' der. Allah Teâlâ: 'Bu Ayet benimle kulum arasında kalır. O ne isterse kendisine verilir' buyurdu. Kul: 'Bizi gazaba uğrayanların ve dalâlete düşenlerin değil, nimet verdiklerinin yolu olan dosdoğru yola ulaştır' der. Allah Teâlâ: 'Bu kısım ise kuluma aittir ve ona istediği verilir' buyurdu.'¹³

Mâlikîlere göre bu hadis-i şerifte her ne kadar namazın ikiye ayrılmasından bahsediliyorsa da buradaki "salat" kelimesinden mecazi olarak "kıraat" kastedilmektedir. Burada parça bütün ilişkisi söz konusu olur. Buna göre "salat" kelimesinden sözlük anlamı olan "dua" anlaşılırsa parça söylenip bütün kastedilmiş olur. Çünkü "dua" kıraatin bir parçasıdır. Kelimenin ıstılahî anlamı olan namaz anlaşılırsa bu takdirde bütün söylenip parça kastedilmiş olacaktır. Nitekim "kıraat" namazın parçalarından biridir. Her iki durumda da mecazi olarak kıraatin kastedildiği anlaşılır. Fâtiha'dan bahsedilmesi de buna delâlet etmektedir. Bununla birlikte rivayetin devamında Fâtiha'dan söz edilmesine karşın besmelenin zikredilmediği görülmektedir. Bu da Fâtiha'nın içerisinde besmelenin bulunmadığını gösterir.¹⁴

Öte yandan bilindiği üzere Fâtiha'nın isimlerinden biri de "Ümmü'l-Kur'ân"dır. Mâlikîlere göre Hz. Peygamber'in (sas) Fâtiha'yı okumayan kişinin namazının eksik olacağını söylemesi, Fâtiha'nın baştan sona eksiksiz şekilde okunmasının zorunlu olduğunu gösterir. Dolayısıyla bu rivayete bağlı olarak şayet Fâtiha'nın bir parçası ise besmelenin de namazda okunması zorunlu olacaktır. Aksi halde namaz Hz. Peygamber'in ifadesiyle eksik olacaktır. Yukarıda zikredilen rivayet ve Müslümanların namaz kılarken besmeleyi okumayanlarının bulunduğu düşünülürse besmelenin Fâtiha'nın bir parçası olmadığı ve buna bağlı olarak Kur'ân'dan bir ayet olmadığı anlaşılacaktır.¹⁵

Hadis-i Şerif'te geçen "ف" harfleri ayetlerin kimin için olduğunu net biçimde ayırmak içindir. Bu durumda surenin "O din gününün sahibidir." ayetine kadar olan kısmı Allah'a aittir. "Yalnız sana kulluk eder ve yalnız senden yardım dileriz." ayeti Allah Teâlâ ile kulun ortak olduğu ayet, sonrasında kalanlar ise kula ait olan ayetlerdir. Dolayısıyla Allah Teâlâ'ya ait olan ayet ile kula ait olan ayet sayısı 3 adet olur. Ve hadis-i şerifin başında geçen "Kulum ile aramda ikiye ayırdım" ifadesinin anlamı gerçekleşmiş olur. Hal böyle olunca iki açıdan

¹³ Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Asbahî İmam Mâlik, *el-Muvatta* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1996), "Vukûtu's-salât", 11. Benzer ifade için bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 7/121, 498; Müslim, "Salât", 11; Ebû Abdullah Muhammed İbn Mâce, *es-Sünen*, thk. Şuayb Arnavut (Beyrut: Daru'r-Risâleti'l-Alemiyye, 2009), "Edeb", 52; Ebû Dâvûd, "Salât", 135; Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. İbrahim Atve İvaz (Kahire: Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1975), "Tefsîru'l-Kur'ân", 2; Ebû Abdullah Ahmed Nesâî, *el-Müctebâ*, thk. Hasan Abdülmün'im Şelebî (Halep: Mektebetü Matbûâti'l-İslâmiyye, 1986), "İftitâh", 22; Ebû Bekr Ahmed Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkâdir Ata (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), 2/57-58, 237, 524; Ebû'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed el-Bağdâdî el-Dârekutnî, *es-Sünen*, thk. Şuayb Arnavut (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2004), 2/85.

¹⁴ Karâfi, *ez-Zahîre*, 2/177.

¹⁵ Karâfi, *ez-Zahîre*, 2/177.

besmelenin Kitâb'ın bir parçası olmayacağı anlaşılır. Birincisi besmelenin Fâtiha'dan ayet sayılması durumunda sure toplamda 8 ayete çıkacaktır. Ancak Kur'ân'ı Kerîm'de Fâtiha'ya "Seb'û'l-mesânî"¹⁶ (Tekrarlanan 7 ayet) adı verilmiştir. Fâtiha'nın sekiz ayete çıkması zikir geçen bu ayete aykırılık taşıyacağından besmelenin Fâtiha'dan olmaması gerekir. Diğer taraftan besmele Fâtiha'dan sayılırsa Allah Teâlâ tarafından ikiye ayrılması ancak "O din gününün sahibidir" ayetinin bitimi ile mümkün olmaktadır. Böylece ilk dört ayetin Allah Teâlâ'ya, kalan dört ayetin ise kula ait olması gerekir. Hâlbuki hadis-i şerifin devamında bu şekilde bir ayırma yapılmamıştır. Bu da bize Fâtiha'nın 7 ayet olması gerektiğini gösterir.¹⁷

Mâlikîlerin zikrettiği bir başka delil besmelenin ayet sayılması durumunda kelâm tekrarının olacağıdır. Kelâmın boş yere tekrar edilmesi ise Kur'ân lafzı için düşünülemez ve Kur'ân'ın aslına aykırıdır. Besmelenin ayet sayılması halinde "Rahmân ve Rahîm" kelimeleri ile Fâtiha'nın ikinci ayetinde bulunan "Rahmân ve Rahîm" isimleri tekrar edilmiş olur. Kur'ân-ı Kerîm'de hikmet içermeyen bir lafız bulunamayacağına göre besmelenin Kur'ân lafzı olmadığını kabul etmek gerekir. Ancak bu delillendirmeye Mâlikîler içerisinden de itiraz edenler bulunmaktadır. Onlara göre "Rahmân ve Rahîm" kelimelerinin tekrar etmesi boş olmasından dolayı değil, bir hikmete mebnî olmasından dolayıdır. Besmelede kullanılan "Rahmân ve Rahîm" isimleri günah bir fiil işlemiş olan kişinin kendisi için merhamet dilemesine matuftur. Fâtiha'da geçen kelimeler ise rahmete muhtaç bütün kullara rahmet edilmesi için yapılan bir duadır. Bu haliyle bakıldığında anlamsız şekilde bir tekrar söz konusu olmaz.¹⁸

Besmelenin ayet olmadığını gösteren bir diğer delil ise "Amel-i Ehl-i Medîne"dir. Bilindiği üzere Mâlikî usulünde Medine halkının örfü hüküm vermek için delil kabul edilmektedir. Bu delilden hareketle Mâlikîler besmelenin ayet olup olmaması konusunda şu akıl yürütmeyi kullanır. Medine halkı namazda besmelenin okunmayacağı konusunda icma etmiştir. Hz. Peygamber (sas) döneminden İmam Mâlik (ra) dönemine kadar yaşamış olan Medineli Müslümanlardan yalan üzerine birleşmesi mümkün olmayacak kadar çok büyük bir kesim namazlarını hep bu şekilde kılmıştır. Onlar tarafından aktarılan fiilî nakil, sözlü olarak aktarılan nakil gibi bizim için bilgi ifade eder. Bu tür bilginin aksine gelmiş olan bir haber-i vâhid ise zannî bilgi ifade edeceğinden Amel-i Ehl-i Medîne delilinden çıkarılan kat'î hükmü neshedemez.¹⁹

2.2. Besmelenin Fâtiha'nın ve Surelerin İlk Ayeti Olduğu Görüşü

Şâfiî ulemanın çoğunluğu tarafından kabul edilen ve Hanbelîler arasında da bazı ulema tarafından zikredilen görüş, besmelenin Fâtiha ve diğer surelerin başında müstakil bir ayet olduğudur. Buna göre besmele Fâtiha suresinin bir parçası olarak nâzil olmuştur. Fâtiha'nın başından ayet olduğu konusunda İmam Şâfiî'den (ö. 204/820) bir kavil nakledilmekte ve başka bir nakil zikredilmemektedir. Bununla birlikte her surenin başından ayet olması ile ilgili her ne kadar İmam Şâfiî'den olumlu ve olumsuz iki farklı kavil aktarılmış olsa da Şâfiî ulemanın çoğunluğu besmelenin Tevbe suresi dışındaki tüm surelerin başında okunmak üzere müstakil olarak indirildiğini kabul etmektedir. Bu kapsamda besmele her surenin ilk ayetini oluşturmaktadır. Nitekim İbnü'l-Mübarek'in (ö. 181/797) Kur'ân'ı hatmetmek isteyen kişilerin sure başlarındaki besmeleleri okumaması durumunda 113 ayet eksik şekilde Kur'ân'ı okumuş olacaklarını söylemesi bu kanaati açıkça göstermektedir.²⁰

Bu kanaate sahip olan ulema birçok rivayeti delil olarak getirmekte ve aklî istişhâda bulunmaktadır.

¹⁶ el-Hicr 15/87. Seb'û'l-mesânî ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Abdulhamit Bırsık, "Seb'û'l-Mesânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/261-262.

¹⁷ Karafî, *ez-Zahîre*, 2/178.

¹⁸ Karafî, *ez-Zahîre*, 2/178-179.

¹⁹ Karafî, *ez-Zahîre*, 2/179.

²⁰ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 2/151.

Ümmü Seleme (ra) (ö. 62/681) Hz. Peygamber (sas)'in namazda besmeleyi okuyarak onu bir ayet saydığını ardından Fâtiha'nın geri kalan ayetlerini altı ayet olarak zikrettiğini söylemiştir.²¹ Benzer bir rivayet Hz. Aişe (ra) tarafından da aktarılmaktadır. İbnü'l-Cevzâ'nın (ra) Hz. Aişe'den naklettiğine göre Hz. Peygamber (sas) Fâtiha'yı okurken ilk olarak "بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ" demiş ve bunu bir ayet saymıştır. Ardından "أَلْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ" demiş ve bunu da bir başka ayet saymıştır.²² Şâfiilere göre aktarılan bu rivayetlerde Hz. Peygamber'in (sas) besmeleyi okuduğunun zikredilmesi onun Fâtiha'dan sayıldığına delalet eder. Çünkü Fâtiha'dan olmasaydı Hz. Peygamber'in besmeleyi okuması zikredilmezdi. Nitekim her iki rivayette de besmelenin ayet sayıldığı açıkça belirtilmektedir.

Yine Ebû Hureyre (ra) tarafından: "Nebî (sas) 'أَلْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ' yedi ayettir. Birincisi بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ sözüdür."²³ ve "أَلْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ" suresini okuduğunda بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ cümlesini de oku. Şüphesiz ki o Ümmü'l-Kur'ân ve Seb'u'l-mesânî'dir. Besmele ise o ayetlerden biridir."²⁴ rivayetleri bu görüşü destekler. Çünkü Fâtiha'nın "Seb'u'l-mesânî" olarak isimlendirilmesi onun yedi ayet olduğunu gösterir. Fâtiha ise ancak besmele ile birlikte yedi ayete ulaşmaktadır. Besmelenin ayet sayılmaması tekrarlanan yedi ibaresine aykırılık teşkil edeceğinden Fâtiha'nın başında bir ayet kabul edilmesi zorunlu olacaktır.²⁵

Öte yandan Enes (ra) Hz. Peygamber'in (sas) besmeleyi açıktan okuduğunu ve onun namazında hiçbir değişiklik yapmadığını söylemiştir.²⁶ Buna benzer bir nakil İbn Abbâs'tan (ra) (ö. 68/687) da nakledilmektedir.²⁷ Şâfiiler nazarında bu rivayetlerden de besmelenin ayet olduğu anlaşılır. Çünkü besmelenin açıktan okunması Fâtiha'nın diğer ayetleri gibi olduğu içindir. Ayet olmasaydı istiâze gibi gizli okunması gerekirdi.²⁸

Besmelenin ayet olmasına delil olarak zikredilen bu rivayetlerin yanında Şâfiî ulema akli istidlâlde de bulunmaktadır. Bu istidlâlde göre besmelenin Mushaf'a yazılması konusunda sahabenin ittifakı vardır. Ayrıca sahabe Kur'ân'dan olmayan bir cümlenin Mushaf'ta bulunmadığı konusunda ittifak etmiştir. Bu durum besmelenin Kur'ân-ı Kerîm'den bir ayet olduğunu apaçık şekilde göstermektedir. Çünkü besmele Kur'ân'ın bir parçası olmasaydı sahabe mutlaka onun Mushaf'a yazılmasına itiraz ederdi. Nitekim İstiâze'nin veya sure tefsirlerinin ya da tercümelerin Mushaf'a alınmamış olması sahabenin bu tutumundan kaynaklanmakta ve ayet olmayan hiçbir cümlenin Mushaf'a alınmadığını göstermektedir.²⁹ Ayrıca besmelenin yazılış biçiminde de bu tutum ortaya çıkar. Besmele Kur'ân'a yazılırken ayetten farklı görülmediği için ayetlerin yazıldığı hat ile yazılmıştır. Mushaf'ın tertibi konusunda hassasiyet gösteren sahabe besmeleyi Kur'ân'ın bir parçası görmeseydi bunu Kur'ân'dan sayılmayan bölümlere yaptığı gibi farklı bir kalemle belli eder ve ayet olmadığını sabit kılardı.³⁰

Ek olarak besmelenin diğer surelerin de ayeti olduğunu Tevbe suresi kanıtlamaktadır. Mushaf'taki her surenin başına besmele yazılmış iken, sadece Berâe suresinin başına besmele yazılmamıştır. Bu durum sure başlarındaki besmelenin bir ayet olduğunu

²¹ Ebû Dâvûd, "Kırâatu'l-Hurûf", 1; Beyhakî, *Sünenü'l-kübrâ*, 2/65; Dârekutnî, *es-Sünen*, 2/86; Muhammed b. Hatîb eş-Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ marifeti meâni elfâzi'l-Minhâc* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994), 1/354.

²² Şemsü'l-eimme Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed es-Serahsî, *el-Mesbûrât* (Beyrut: Dârü'l-Mârifet, ts.), 1/15; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 2/148.

²³ Beyhakî, *Sünenü'l-kübrâ*, 2/526.

²⁴ Dârekutnî, *es-Sünen*, 2/86; Beyhakî, *Sünenü'l-kübrâ*, 2/67.

²⁵ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 1/354.

²⁶ Dârekutnî, *es-Sünen*, 2/78.

²⁷ Dârekutnî, *es-Sünen*, 2/69.

²⁸ Ebû İshak İbrahim b. Ali b. Yusuf eş-Şirâzî, *el-Mühezzeb fi fıkhi'l-İmami's-Şâfiî* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995), 1/138.

²⁹ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 1/354.

³⁰ Şirâzî, *el-Mühezzeb*, 1/138; Şemseddin Muhammed b. Ebû'l-Abbas Hamza Remlî, *Nihâyetü'l muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 1/479.

ispatlamaktadır. Çünkü besmele başka bir amaçla Mushaf'a yazılmış olsaydı, Berâe suresi'nin başında da bismelenin yazılmış olması gerekirdi. Hâlbuki bu surenin başında bismelenin olmayacağı sahabenin ittifakı ile sabittir. Sadece bu sureye has şekilde besmele nâzil olmamış ve sahabe de bu sebeple yazmamıştır.³¹ Her ne kadar Şâfiî ulemadan bismelenin sure başlarında müstakil ayet olarak kabul edilmesi râcih görüş olarak aktarılsa da bu konuda Fâtiha'nın başındaki bismelenin aksine İmam Şâfiî'den iki kavil nakledilmektedir. İmam Şâfiî'nin diğer kavline göre besmele sadece Fâtiha'nın başında müstakil bir ayettir, fakat diğer surelerin başındaki besmeleler ayet olarak kabul edilmez.³²

2.3. Bismelenin Sureleri Ayırmak İçin Nâzil Olduğu Görüşü

Hanefilere ve Hanbelîlerin sahih kabul ettiği görüşe göre besmele surelerin ayrılması için nâzil olmuş tek bir ayettir. Dolayısıyla besmele her ne kadar surelerin başında yazılmış olsa da surelerin müstakil bir ayeti değildir. Surelerin ilk ayeti olmadığı için Fâtiha'nın da ilk ayeti değildir. Yalnızca sureleri birbirinden ayıran bir işaret mesabesindedir.³³ Bu haliyle Hanefiler önceki iki görüşe ait delillerin tearuzunu da gidererek birleştirmektedirler. Bu görüşlerini de birçok delile dayandırmaktadırlar.

Bu delillerin başında Neml suresi 30. ayet gelir. Buradaki besmele lafzının ayet olduğu konusunda ittifak bulunur. Her ne kadar ayetin bir bölümü olsa da besmele lafzı ayet içerisinde tam olarak geçer bu da besmele lafızlarının vahiy olduğunu açıkça kanıtlamaktadır.³⁴ Ancak bu konuda tartışma olmaması sure başlarında bulunan bismelenin ayrı bir ayet olmasındaki ihtilafı ortadan kaldırmaz.

Hanefiler nazarında sure başlarında tek başına bulunan besmele müstakil bir ayettir. Bu görüşlerini temellendirdikleri ilk delil Şâfiîlerin de kullandığı Mushaf delilidir. Buna göre sahabe Kur'ân'dan olmayan hiçbir cümleyi Mushaf'a dâhil etmemiştir. Besmele ise Mushaf'ın içine alınmış ve ayetler ile aynı biçimde yazılmıştır. Bu durumdan hareketle ulema Mushaf'ın iki kapağı arasında vahiy şekliyle yazılı bulunan bulunan her cümlenin ayet olduğu konusunda ittifak etmiştir. Nitekim İmam Muhammed (ö. 189/805) tarafından da bu hüküm zikredilir.³⁵ Bu durum ayrıca bismelenin Neml suresindeki dışında müstakil bir ayet olarak nâzil olduğunu göstermektedir. Çünkü sure başlarında yazılmış olan besmele Neml suresindeki ayetin tamamı değildir.³⁶

Hanefiler nazarında bismelenin müstakil ayet olduğunu kanıtlayan bir başka delil Büreyde (ra) (ö. 63/682) tarafından aktarılan şu rivayettir: "Hz. Peygamber (sas) bana "Süleyman (aleyhisselam) ve benim dışımda başka kimseye indirilmemiş bir ayet ya da sureyi sana söylemeden mescidden çıkmayacağım." buyurdu. Sonra mescidin kapısına kadar yürüdü ve ben de onu takip ettim. Bir ayağını mescidden dışarı çıkardı. Ben de "Söylemeyi unuttu" diye düşündüm. Sonra bana yüzünü döndü ve "Namaza başlanıldığında Kur'ân okumaya ne ile başlanır?" diye sordu. Ben de "بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ" dedim. O da "İşte sana dediğim ayet budur" dedi."³⁷ Bu rivayet bismelenin ayet olduğunu açıkça zikretmekte ve bizzat Hz. Peygamber (sas) tarafından bismelenin ayet olduğu belirtilmektedir. Öte yandan Ümmü Seleme (ra) tarafından Hz. Peygamber'in (sas) besmeleyi Fâtiha'dan saydığına dair rivayet³⁸ de bismelenin müstakil bir ayet olduğunu kanıtlayan bir başka delildir.

³¹ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 1/354.

³² Serahsî, *el-Mebsût*, 1/15.

³³ Serahsî, *el-Mebsût*, 1/16.

³⁴ İbn Mâze, *el-Muhtâc'l-Burhânî*, 1/358.

³⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, 1/16; Alâüddin Ebî Bekr b. Mes'ûd el-Kâsânî, *Bedâiü's-sanâî fi tertîbi's-şerâî'*, thk. Ali Muhammed Muavviz (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 2/36; Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ Bedrüddin el-Aynî, *el-Binâye fi şerhi'l-Hidâye* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000), 2/192.

³⁶ Kâsânî, *Bedâiü's-sanâî*, 2/33.

³⁷ Dârekutnî, *es-Sünen*, 2/80-81; Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 1/12; Aynî, *Binâye*, 2/191.

³⁸ Ebû Dâvûd, "Kırâatu'l-Hurûf", 1; Beyhâkî, *Sünenü'l-kübrâ*, 2/65; Dârekutnî, *es-Sünen*, 2/86.

Hanefiler nazarında bu deliller haber-i vâhid olsa da bismelenin ayet olduğunu kanıtlamakta, fakat sure içinden bir ayet olduğunu kanıtlamamaktadır. Çünkü bir cümlenin ayet olduğunun ispatı için mütevâtir bir delille subûtu gerekmektedir. Bu delil de bismelenin Neml suresindeki haliyle gerçekleşmiş ve ayet olduğuna şüphe bırakmamıştır. Bundan sonra müstakil olarak da ayet olup olmadığına haber-i vâhid delil olabilir. Ancak bu müstakil ayetin yerinin sure başları olduğunu söyleyebilmek için diğer ayetlerde olduğu gibi mütevâtir bir delil olması gerekir. Bu nedenle bismelenin tam bir ayet olduğu söylenebilirse de sure başlarından bir ayet olduğunu söylemek mümkün olmaz.³⁹

Öte yandan Serahsî (ö. 483/1090), Hâkim eş-Şehîd el-Mervezî'nin (ö. 334/945) *el-Kâff* metninde geçen "Kıraate başlar ve gizlice بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ der" şeklinde tercüme edebilecek ibareyi bismelenin ayet olduğunun kabulüne bir işaret saymaktadır.⁴⁰ Çünkü besmele ayet olmasaydı metinde bismelenin kıraat sırasında okunan cümlelerden olduğu zikredilmezdi. Nitekim kıraatten önce okunmasına rağmen istiâzeyi kıraate başlamak olarak zikretmemiştir. Cessâs (ö. 370/981) İmam Kerhî'nin (ö. 340/952) de bu konuda aynı meseleyi belirttiğini aktarmaktadır.⁴¹

Hanefiler nazarında bismelenin sure başında okunması İmam Muhammed'in ifadesiyle surenin içerisinde bir ayet olduğu için değil okunacak kıraat ya da tilâvetten bereket umulması içindir.⁴² Nitekim besmele sure ortasından kıraate başlanıldığında da bu amaçla okunur. Öte yandan bismelenin Mushaf içerisinde yazılmış olması surelerin arasının ayrılması için nâzil olduğu ihtimalini ortadan kaldırmaz.⁴³ Tek başına bu delil iki ihtimali de mümkün kılar. Bu sebeple birinin tercihi için ek delile ihtiyaç vardır. Sureleri ayırmak için nâzil olduğunu gösteren ek delil ise bismelenin diğer ayetlerden farklı bir hatla yazılmış olmasıdır. Besmele sure başlarından bir ayet olmuş olsaydı surelerin diğer ayetlerinin yazıldığı şekilde yazılması, ayrı bir hat şeklinin kullanılmaması gerekirdi.⁴⁴

İmam Şâfiî'den her ne kadar Fâtiha'nın başından ayet olduğuna dair tek nakil bulunsa da surelerin başından ayet olduğu konusunda iki farklı naklin bulunması Fâtiha'nın başından da ayet olmadığını kanıtlar. Çünkü besmele Tevbe suresi dışında Mushaftaki bütün surelerin başında ve hem de Fâtiha'nın başında aynı şekilde yazılmış aralarında fark gözetilmemiştir. Sure başlarından ayet olmayabileceği kabul ediliyorsa bu benzerlik gereği Fâtiha'nın başından da ayet sayılmaması gerekecektir.⁴⁵

Öte yandan her ayetin hangi surede ve kaçınıcı ayet olduğu Rasûlullâh'dan (sas) aktarılan mütevâtir delille sabittir. Bismelenin de Mushaflarda yazılı olması bu şekilde tevâtürle sabittir, fakat surelerin birinci ayeti olduğu tevâtürle sabit değildir. Tevâtür olmadığı sahih kıraat âlimlerinin bismelenin yeri hakkında ihtilaf etmelerinden anlaşılmaktadır. Kıraat âlimlerinin bir kısmı onu Fâtiha'nın başından bir ayet sayarken, bir kısmı ise saymamıştır. Bu ihtilaf da bismelenin sure içerisinden ayet olduğu konusunda şüphe ortaya çıkarır. Şüphenin varlığı ise onun surelerin içerisinde bir ayet olmadığını kanıtlamaktadır. Ek olarak bismelenin her surenin bir parçası olması konusunda İmam Şâfiî tek kalmakta, selef âlimler arasında İmam Şâfiî'nin görüşüne muvafakat eden bulunmamaktadır. Sadece bu delil bile İmam Şâfiî'nin görüşünün doğru olmadığı konusunda yeterli olmaktadır.⁴⁶

³⁹ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 1/12.

⁴⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, 1/15.

⁴¹ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 1/8.

⁴² Aynî, *Binâye*, 2/192.

⁴³ Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi*, 2/36.

⁴⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, 1/16.

⁴⁵ Ebû Câfer Ahmed b. Muhammed b. Selâme b. Abdülmelik et-Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, thk. İbrâhim Şemseddin (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2013), 1/264.

⁴⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, 1/16; Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi*, 2/33.

Bu konuda Hanefîlerin mütekaddimûn imamlarından İmam Kerhî besmelenin Fâtiha ve diğer surelerin başından ayet olmadığına dair şu sözleri zikretmektedir:

“Bu mesele hakkında selef imamlarımızdan gelen açık bir ihtilaf bilmiyorum. Şu var ki, besmelenin gizli okunmasını emretmeleri, Fâtiha’dan olmadığına delildir. Çünkü bir surenin bir kısmının açıktan, bir kısmının da gizli okunması mümkün değildir.”⁴⁷

Tahâvî (ö. 321/933) de benzer şekilde besmelenin namazda gizli okunduğunu belirten rivayetlerin Fâtiha’dan sayılmayacağına delil olduğunu zikreder. Besmele Fâtiha’nın bir ayeti olsaydı en azından cehrî namazlarda Fâtiha’nın diğer ayetleri gibi onun da açıktan okunmuş olması ve aksine bir delilin bulunmamış olması gerekirdi. Her ne kadar açıktan okunduğuna dair rivayetler bulunsa da gizli okunduğuna dair rivayetlerin varlığı Fâtiha’dan sayılmaması için yeterlidir. Çünkü Fâtiha’nın diğer ayetleri ittifakla cehrî okunmaktadır.⁴⁸

Hanefîlerin sure başlarından ayet olmadığına dair görüşlerini temellendirdikleri nakli deliller de bulunmaktadır. Bu konudaki en önemli delil Mâlikîlerin ayet olmadığı konusunda dayandıkları Ebû Hureyre (ra) tarafından nakledilen kutsî hadistir.⁴⁹ Buna göre rivayette Fâtiha suresi zikredilirken hamd ile başlanmış ve Fâtiha’nın tamamı zikredilmiştir. Başlangıcında besmelenin geçmemesi bu cümlenin Fâtiha’nın içinden bir ayet olmadığını gösterir. Şayet Fâtiha’nın bir parçası olsaydı hadis-i şerifte mutlaka bu ayet de zikredilirdi. Yine aynı rivayette Fâtiha’nın başından ayet olmadığına yönelik bir başka işaret daha vardır. Şayet besmele Fâtiha’nın ilk ayeti olsaydı hadisteki “iki eşit parça” ibaresine aykırılık teşkil edecek ve sure tam iki parçaya bölünemeyecekti. Çünkü rivayette Fâtiha’nın ilk bölümü ile ikinci bölümünü ayıran ayetin *إِنَّا كُنَّا نَسْتَعِينُ* cümlesi olduğu belirtilmektedir. Buna göre surenin bu ayetle eşit iki bölüme ayrılabilmesi için besmelenin Fâtiha’dan sayılmaması gerekir. Çünkü surenin bu ayete kadar olan kısmı besmele ile birlikte dört ayet olacak bu ayetin devamındaki bölümle eşitlenme imkânı kalmayacaktır. Ayrıca anlamsal olarak da surenin bu ayetten bölünmesi anlaşılabilir. Çünkü bu ayette hem kulluk görevi hem de kulun aciziyeti birlikte zikredilir.⁵⁰ Hanbelîler de bu delilden hareketle Hanefîlerle aynı kanaati paylaşmaktadır.⁵¹ Öte yandan İbn Abdilberr (ö. 463/1071) besmelenin Fâtiha’dan olması ile alakalı şüpheleri bu hadisin kaldırdığını ve rivayetin tevile ihtimalinin bulunmadığını açıkça belirtmektedir.⁵²

Hanefîler nazarında hadiste “iki bölüme ayrılma” ibaresinin başka şekilde anlaşılma ihtimali yoktur. Konu olarak ikiye bölünme kastedilmiş olsa hamd ve sena Allah’a, boğun eğme ve acizlik kula ait olmuş olur. Bu ayrışmanın kastedilmesi mümkün değildir. Çünkü hamd ve sena Allah’ın tek başına sahip olduğu ve kulla ortak olmadığı niteliklerdir. Yine boyun eğme ve acizlik de kulun tek başına sahip olduğu Allah Teâlâ’ya atfedilemeyecek olan niteliklerdir. Bölünmenin sahih olabilmesi için ortaklık bulunan niteliklerin olması gerekir. Aynî (ö. 855/1451) bu mantık örgüsünü şu örnekle açıklar. Zeyd’in elbisesi Amr’ın da kölesi olduğu bir durumda “Elbise ve köleyi Zeyd ve Amr arasında ikiye paylaştırdım.” cümlesinin sahih olabilmesi için Zeyd ve Amr’ın hem elbisede hem de köle üzerinde ortak mülkiyet hakkına sahip olmaları gerekir. Elbise Zeyd’in, köle Amr’ın mülkiyetinde ise kullanılan cümle sahih olmaz. Buradan suredeki harflerin toplamının ikiye bölünmesi de kastedilmiş olamaz. Çünkü bu durumda sure hadisteki yerden değil çok farklı yerden bölünmüş olacak ve

⁴⁷ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur’ân*, 1/11; Kâsânî, *Bedâiü's-sanâî*, 2/33.

⁴⁸ Tahâvî, *Şerhu meânî'l-âsâr*, 1/264.

⁴⁹ İmam Mâlik, *Vukûtü's-salât*, 11. Benzer ifade için bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 7/121, 498; Müslim, “Salât”, 11; İbn Mâce, “Edeb”, 52; Ebû Dâvûd, “Salât”, 135; Tirmizî, “Tefsîru'l-Kur’ân”, 2; Nesâî, “İftitâh”, 22; Beyhakî, *Sünenü'l-kübrâ*, 2/57-58, 237, 524; Dârekutnî, *es-Sünen*, 2/85.

⁵⁰ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur’ân*, 1/10; İbn Mâze, *Muhîtu'l-burhânî*, 1/358.

⁵¹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 2/152.

⁵² Aynî, *Binâye*, 2/194.

anlamsız parçalardan oluşacaktır. Bu sebeple rivayetten ayetlerin bölünmesinin kastedildiği tek seçenek olarak kalmaktadır.⁵³

Hanefiler, Şâfiîler tarafından aksi yönde delil olarak kullanılan Ebû Hureyre rivayetini de kendi görüşlerine delil olarak zikretmektedir. Ebû Hureyre: “Ben mescidde namaz kılıyordum. Hz. Peygamber beni çağırdı. Önce cevap vermedim. Sonrasında “*Yâ Rasûlallâh! Namaz kılıyordum*” dedim. O da bana “*Allah; Allah ve Rasûlü sizi çağırırsa icabet edin (Enfal 8/24)*’ demedi mi?” buyurdu. Sonra “*Kur’ân’daki sureler arasında en büyük surenin hangisi olduğunu biliyor musun?*” diye sordu. Bende “Hangisi” diye sordum. “*الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ dir. O seb’u’l-mesânîdir ve Kur’ân-ı azîm onunla gelmiştir.*” dedi.⁵⁴ Hanefilere göre Fâtiha’nın seb’u’l-mesânî olarak hadiste zikredilmesi besmelenin Fâtiha’nın bir parçası olmadığına delildir. Çünkü Fâtiha besmelesiz şekilde yedi ayettir, şayet besmele de ondan bir ayet olarak sayılırsa sekiz ayet olacak ve hadisteki ibareye aykırılık teşkil edecektir.⁵⁵

Hanefiler Ebû Hureyre’den (ra) aktarılan bir başka rivayeti de delil olarak zikretmektedir. Buna göre Hz. Peygamber: “*Kur’ân’da otuz âyetli bir sure vardır. Bu sure, sahibi mağfiret olununcaya kadar ona şefaât eder. Bu sure بِبَيْدِ الْمَلِكِ tür.*”⁵⁶ buyurmuştur. Bahsi geçen rivayetten anlaşılan ve kıraat alimlerinin üzerinde ittifak ettikleri şey Mülk suresinin 30 ayet olmasıdır. Bu sure ise besmele sayılmadığı takdirde otuz ayet olmaktadır. Ayrıca Hz. Peygamber rivayette surenin başını “*بِئْرَكَ الَّذِي بِيَدِهِ الْمُلْكُ*” olarak zikretmiştir. Bu da besmelenin Mülk suresinin başından ayet olmadığını gösteren karine olarak karşımıza çıkar.⁵⁷

Hanefilere göre besmelenin sure başlarından olmadığına dair bir diğer delil de Kevser ve İhlas sureleridir. Kıraat âlimleri Kevser suresinin üç, İhlas suresinin ise dört ayet olduğunda ittifak etmişlerdir. Besmele sure başlarından bir ayet olsaydı Kevser’in dört, İhlâs’ın ise beş ayet olması gerekirdi. Halbuki surelerdeki ayet sayısında bunu kabul eden hiçbir kıraat âlimi yoktur. Bu şekilde olduğunu söylemek icmâya aykırılık teşkil edeceğinden sahih değildir.⁵⁸ Besmelenin Mülk, Kevser ve İhlas surelerinin başından ayet olmadığı anlaşılınca diğer surelerin baş kısmından da ayet olmadığı anlaşılmaktadır.

Hanefiler görüşlerine delil olarak Şâfiîlerin kullandığı Tevbe suresinin başında besmele olmamasını da göstermektedir. Tevbe suresinin başında besmele olmamasının sebebine dair İbn Abbas’tan gelen rivayete göre İbn Abbas (ra) (ö. 67/687), Hz. Osman’a (ra) Tevbe ile Enfal surelerinin arasına neden besmele konulmadığını sormuş, Hz. Osman da Tevbe suresinin en son nâzil olan sure olduğunu, hemen arkasından Hz. Peygamber’in (sas) vefat ettiğini ve kendisine bu surenin özelliklerini açıklamayıp besmelenin yerleşeceğini söylemediğini zikretmiştir. Kendisi de Tevbe suresinin başı ile Enfal suresinin sonundaki ayetlerin birbirine benzeyen ayetlerden oluştuğunu gördüğünde ikisini ayırmayıp birleştirdiğini açıklamıştır.⁵⁹ Bahsi geçen bu rivayet Hanefilere göre besmelenin sureleri birbirinden ayırmak maksadı ile vahyedildiğini destekler. Besmele surelerin ilk ayeti olsaydı Hz. Osman’ın sureleri besmelesiz şekilde birleştirmesi düşünülemezdi. Konuların benzerliğinden dolayı surelerin birbirlerinden ayrılmasına gerek olmadığına ve besmelenin

⁵³ Aynî, *Binâye*, 2/194-195.

⁵⁴ Buhârî, “Tefsîr”, 1.

⁵⁵ Aynî, *Binâye*, 2/194. Burada Şâfiîler tarafından besmele ayet olarak sayılmakta ve “*صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ*” صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ cümlesini tek bir ayet kabul etmektedir. Hanefiler ise Fâtiha’nın besmelesiz şekilde yedi ayet olduğunu ve “*صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ*” cümlesinin bir ayet olduğunu zikretmektedir. Bk. Tahâvî, *Şerhu meâni’l-âsâr*, 1/260.

⁵⁶ Ebû Dâvûd, “Şehri Ramazân”, 10.

⁵⁷ Cessâs, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, 1/11; Kâsânî, *Bedâiü’s-sanâî*, 2/35; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 2/152.

⁵⁸ Cessâs, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, 1/11; Kâsânî, *Bedâiü’s-sanâî*, 2/35.

⁵⁹ Ebû Dâvûd, “Salat”, 122.

iki sure arasında bulunmamasına kanaat getirebilmek için bismelenin surelerin ayrılması amacıyla nâzil olması gerekmektedir.⁶⁰

Hanefilere göre Şâfiî ulemanın Hz. Aişe'den (ra) gelen Hz. Peygamber'in (sas) besmeleyi okuyup onu bir ayet saydığına dair rivayetin başka bir tarîki kendileri için delildir. Şâfiîlerin mesnet aldığı rivayetin ise tarîkte bulunan ravi Hakem b. Abdullah b. Sa'd sebebiyle kendilerinin delil aldığı tarîkten daha zayıf olduğunu zikretmektedir. Ayrıca bu tarîkin Müslim'de geçmesi de sahihlik kuvveti bakımından delile daha elverişlidir. Buna göre ilgili rivayet: "Rasûlullâh (sas) namaza tekbir getirerek, kıraate ise "أَلْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ" diyerek başlardı"⁶¹ şeklindedir. Böylece bu rivayet de açık bir biçimde bismelenin Fâtiha'dan sayılmayacağını göstermektedir.⁶²

Şâfiîlerin Ebû Hureyre'den (ra) naklettiği "أَلْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ yedi ayettir. Birincisi Bismillâhirrahmânirrahîm'dir." rivayetinde de delalet açısından problem vardır. Çünkü bu rivayetin Ebû Hureyre'ye (ra) isnadında şüphe bulunmakta hatta Hz. Peygamber'e (sas) de isnadı bulunmamaktadır. Hadisin senedinde bu şekilde var olan mevkuf ve merfu olma şüphesi hadisin hüküm açısından kuvvetini düşürmektedir. Öte yandan bu hadis haber-i vâhid mesabesindedir. Haber-i vâhid ise kat'î bilgi ifade etmez. Bismelenin Fâtiha'dan olması ise kat'î bilgi ile sabit olmalıdır. Ayrıca bu delile ondan daha kuvvetli, sabit ve meşhur olan Fâtiha'nın ikiye bölüneceğine dair kutsi hadis de teâruz etmektedir. Kuvvetli naklî delil varken tearuz ettiği zayıf delil tercih edilmez.⁶³

3. BESMELE HAKKINDAKİ TARTIŞMALARIN HÜKME ETKİSİ

Bismelenin ayet olması hakkında serdedilen farklı görüşlerin birçok meselede hükme yansması görülmektedir. Teoride gerçekleşen ihtilaf hareketle ihtilaf edilen fer'î meselelerin genel olarak bismelenin namaz esnasında ve hades-i ekber anında okunması olduğu söylenebilir.

3.1. İhtilafın Taharetle İlgili Hükümlere Etkisi

Bismelenin taharetle ilgili ihtilafa konu olması cünüplük ve hayız-nifas halinde Kur'ân-ı Kerîm'in okunmaması ile ilişkilidir. Bazı Hanbelî ve Mâlikî fukaha ile İbn Teymiye (ö. 622/1225) ve Şevkanî (ö. 1250/1834) gibi ulemanın dışındaki cumhura göre hades-i ekber halindeki kişilerin tilavet kastıyla Kur'ân okumaları haram ya da mekruhtur. Bu hüküm Hz. Peygamber'den (sas) nakledilen "Cünüp ve hayızlı kimse Kur'ân'dan bir şey okumasın" emri⁶⁴ ve bu minvalde aktarılan diğer rivayetlerden çıkarılmaktadır.⁶⁵ Bismelenin ayet olup olmaması tartışmasından hareketle hades-i ekber halinde okunup okunmayacağı konusunda farklı kanaatler ortaya çıkmıştır. Neml suresindeki bismelenin ayet olduğu hususunda ittifak olması sebebiyle ulemanın bu ayetin okunmasında Kur'ân'ın okunması ile aynı görüşü benimsediği söylenebilir. Ancak müstakil olarak bismelenin okunması bismelenin ayet olması ihtilafını göz önünde bulundurmayı gerektirmektedir.

Hanefiler nazarında besmele ayet kabul edildiği için hayızlı ve cünüp kimselerin tilavet kastıyla besmele okuması haramdır. Nitekim bu hüküm İmam Muhammed'den açıkça aktarılmaktadır.⁶⁶ Kerhî'ye göre bu konunun haramlığı açıktır. Çünkü Kerhî bir ayetten daha az miktardaki ayetin okunmasının da haram olduğu görüşündedir. Böylece besmele okunduğunda Neml suresindeki ayetin bir bölümü okunmuş olur. Ancak Tahâvî tilavet kasti

⁶⁰ Cessas Ahkam 1/10.

⁶¹ Müslim, "Salat" 46.

⁶² Aynî, Binâye, 2/193.

⁶³ Kâsânî, Bedâiü's-sanâî, 2/35-36; İbn Kudâme, el-Muğnî, 2/153.

⁶⁴ Tirmizî, "Tahâret", 98; İbn Mâce, "Tahâret ve Sünenuhâ", 105.

⁶⁵ Hayız-nifas ve cünüp kimselerin Kur'ân'a dokunmaları ve okumaları konusunda ayrıntılı tahlil için bkz. Yunus Keleş, "Hayız Halinde Olan Kadınların Kur'ân-ı Kerîm'e Dokunması ve Okuması ile İlgili Hükümler", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 17 (2011), 427-450.

⁶⁶ Serahsî, el-Mebsût, 1/16.

ile besmele okunmasının ihtiyaten haram olduğu kanaatindedir. Çünkü haramlık tam bir ayet okunması durumunda ortaya çıkar. Besmelenin -her ne kadar ihtilaflı olsa da- müstakil olarak tam bir ayet olma ihtimali vardır. Dolayısıyla ihtiyaten haram olması gerekir.⁶⁷

Hanefîlerin müftâ bih görüşü tam bir ayet okunmaması halinde tilavetin gerçekleşmeyeceği yönündedir. Çünkü ayet tamamlanmadığı müddetçe Kur'ân'ın aciz bırakma yönü gerçekleşmez. Kezâ eksik ayetle hutbenin de tam olarak irad edilmesi mümkün değildir. Bu nedenle besmelenin tam bir ayet olup olmaması hades-i ekber sahibinin besmele okumasına dair hükmü etkileyecektir. Hanefîler nazarında sureleri ayırmak amacıyla tam bir ayet olarak nâzil olduğu için hades-i ekber sahibinin okuması haram kabul edilir.⁶⁸ Ancak bu haldeyken zikir kastıyla ayet okunabildiği gibi besmele de okunabilir. Yine okunurken harf harf ya da kelime kelime bölünmüş şekilde veya bir ayetten az miktar okunmasında tilavet kastı olmayacağı için caiz olacaktır.⁶⁹

Şâfiî ve Hanbelîlere göre de hades-i ekber sahibinin tilavet kastıyla Kur'ân-ı Kerîm'den bir parça okuması haramdır. Ancak Şâfiîler bu konuda Hanefîlerden farklı olarak bir harf dahi olsa Kur'ân'dan bir parçanın okunamayacağını benimsemektedir. Çünkü yasak mutlak olarak gelmiştir ve Kur'ân'ın bir harfi için de bir ayeti için de bu yasak geçerli olacaktır. Dolayısıyla Hanefîler arasında yaşanan besmelenin tam bir ayet olup olmamasına yönelik Tahâvî ve Kerhî'den nakledilen farklı mesnetler, Şâfiîler için geçerli değildir. Onlara göre besmele de tilavet amacıyla okunursa, tam bir ayet olmama ihtimali bulunsu bile haram fiil işlenmiş olacaktır. Ancak besmelenin zikir, bir işe başlama, Allah'a sığınma gibi amaçlarla okunması hades-i ekber sahibi için mübahtır. Bununla beraber tilâvet, kişinin en az kendisinin duyabileceği miktarda okumasıdır. Dolayısıyla Mushaf'a gözle bakan, dilini kıpırdatsa da kendisi duyacak kadar bir ses duymayan kişinin besmeleyi tilavet kastı olsa bile okuması caizdir.⁷⁰ Hanbelîlerin genel tavrı da Şâfiî ve Hanefîlerle aynı minvalde olmakla beraber, tam bir ayetin tilavet sayılıp sayılmayacağı hususunda Hanbelîlerden hem Şâfiî hem de Hanefîlerin görüşüne uygun iki farklı kavi nakledildiği görülmektedir.⁷¹

Mâlikîler ise Kur'ân'dan bir bölüm okuma konusunda cünüp ile hayızlı arasında ayrıma gitmektedir. Buna göre cünüp olan kişinin diğer mezheplerde olduğu üzere Kur'ân'dan bir ayet ya da benzerini okuması haramken, hayızlı kimsenin bazı durumlarda Kur'ân okuması istihsanen caizdir. Çünkü hayız süresinin uzun olması Kur'ân'daki ayetlerin unutulmasına sebep olabilir. Öte yandan hayızlılık hali semavi bir afet niteliğindedir ve kadının bundan kurtulma imkânı yoktur. Dolayısıyla unutmak korkusunun bulunması ya da eğitim verme gibi bir zorunluluk durumunda kadının Kur'ân okuyabilmesi caiz kabul edilmektedir. Bununla birlikte hades-i ekber sahibinin tilavet kastının olmadığı durumlarda Kur'ân okuyabilmesi mümkündür. Ancak okunacak ayetin anlamının mutlaka zikir gibi başka amaç barındırabilecek ayetlerden olması gerekir. Besmele ise her ne kadar esas kavle göre müstakil bir ayet sayılmasa da Neml suresindeki ayetin bir parçası olması tilavet kastı ile okunabilmesini mümkün kılar. Fakat çoğunlukla zikir kastıyla okunan bir cümledir. Bu durumda besmele çoğunlukla okunduğu gibi zikir, Allah'a sığınma amaçlarıyla okunuyorsa bir sakınca yoktur. Şayet tilavet kastı varsa bu durumda cünüp için haramlık söz konusu olabilirken, hayızlı kişinin zorunluluk hallerinde okuması caiz olacaktır.⁷²

⁶⁷ Kâsânî, *Bedâiü's-sanâî*, 2/33.

⁶⁸ İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, 2/193.

⁶⁹ Nüreddîn Ebü'l-Hasen Ali b. Sultân el-Herevî Ali el-Kârî, *Fethu bâbi'l-inâye bi şerhi'n-Nukâye* (Beyrut: Şirketü Dâri'l-Erkâm b. Ebi'l-Erkâm, 1997), 1/141-142.

⁷⁰ Şirbîni, *Muğni'l-muhtâc*, 1/120-121.

⁷¹ İbn Kudâme, *el-Muğni*, 1/199-200.

⁷² el-Karafi, *ez-Zahîre*, 1/315-316; Muhammed b. Abdullah el-Haraşi, *Şerhu Muhtasari'l-Halil maa Hâşiyetü'l-Adevi* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, t.y.), 1/209; Muhammed Arefe ed-Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî ale's-Şerhi'l-kebîr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 1/138, 174-175.

3.2. İhtilafın Namazla İlgili Hükümlerdeki Etkisi

Besmelenin ayet olmasına ilişkin ihtilafların pratikte yansımalarının en fazla görüldüğü yer namaz sırasında bismelenin okunması konusundadır. Bu kapsamda ilk ihtilafın bismelenin okunmasının zorunluluğu konusunda yaşandığını söylemek mümkündür. Bununla beraber okunma şeklinin de ihtilafa ilişkin semerelerden biri olduğu görülmektedir.

3.2.1. Fâtiha ve Surelerin Öncesinde Besmele Okumak

Namazdaki kıraat sırasında Fâtiha'dan önce besmele okunması Mâlikîler tarafından çoğunlukla mekruh görülmektedir. Çünkü besmele Fâtiha'nın bir parçası değildir. Bu sebeple Fâtiha'nın okunduğu yerde bismelenin okunması caiz olmaz. Mâlikî fukaha bu görüşlerini Enes b. Mâlik'ten rivayet edilen *"Ben Rasûlullâh (sas), Hz. Ebûbekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin arkasında namaz kıldım. Hepsini kıraate Allah'a hamd ederek başladı. Hiçbiri de ne kıraatin başında ne de sonunda 'بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ' demedi."*⁷³ rivayetine ve Hz. Aişe'den aktarılan *"Peygamber (sas) kıraate 'الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ' diye başladı."*⁷⁴ rivayetine dayandırmaktadır. Mâlikîlere göre bahsi geçen rivayetlerden Hz. Peygamber (sas) başta olmak üzere sahabenin ileri gelenlerinden hiçbirinin namaz sırasında Fâtiha'dan önce besmele okumadığı anlaşılmaktadır. Bu delillerden hareketle Mâlikî fukahadan bazıları kıraat sırasında besmele okumanın mekruh olduğunu dile getirmektedir. Ancak İmam Mâlik'ten aktarılan bir başka rivayete göre kıraat sırasında besmeleyi okumak caizdir.⁷⁵ Karafî bu iki farklı kavli besmele çekmenin takva gereği olduğunu söyleyerek açıklar. Buna göre kişi şayet mezhebin mekruh olduğuna yönelik görüşüne aykırı davranmak için besmeleyi okursa mezhepten çıkma kastedildiği için mekruh olacaktır. Ancak takva niyetiyle besmeleyi okuması caizdir. Nafile namazlarda ise kişi besmeleyi okuma konusunda muhayerdir.⁷⁶

Mâlikîler dışındaki cumhur fukahaya göre ise besmele okunması mutlak anlamda caizdir. Hatta kıraat sırasında okunmaması namaz içerisindeki fiillerden birinin terk edilmesi demek olacağından günaha girilmiş olacaktır. Ancak cumhur fukahanın da kendi içerisinde besmele okunmasının hükmü ve okunacağı yer hakkında ihtilaf ettiği görülmektedir.

Şâfiîlerin müftâ bih görüşüne göre cemaatle ya da münferid olarak kılınan tüm namazların her rekâtındaki Fâtiha'dan önce besmeleyi okumak farzdır. Namazların farz ya da nafîle olması ile kıraatin cehrî ya da hafî okunması arasında bir fark bulunmaz. Bismelenin Fâtiha'dan önce okunmasına dair hüküm tüm namazlar için geçerlidir. Şâfiîlerin bu konuda dayandıkları delil Ebû Hureyre'den (ra) nakledilen Fâtiha'nın yedi ayet olduğu ve bunlardan birinin besmele olduğuna dair rivayettir.⁷⁷ Bununla birlikte Fâtiha'sız namazın olmayacağını belirten meşhur rivayet de bu kapsamda delil olarak zikredilmektedir.⁷⁸ Bu iki delilden hareketle Şâfiîler Fâtiha'sız namaz olmadığına ve besmele de Fâtiha'dan bir ayet olduğuna göre namaz sırasında mutlaka bismelenin de okunması gerektiğine hükmetmektedir.⁷⁹

Cemaatin Fâtiha'yı ve dolayısıyla besmeleyi okumasının şart olduğuna dair ise Ubâde (r.a)'dan zikredilen şu rivayet esas kabul edilir:

"Biz sabah namazını Hz. Peygamber'in arkasında kılıyorduk. Rasûlullâh'ın (sas) okuduğu kıraat bize ağır geldi. Namaz bittiğinde bize *'Herhalde imaminizle birlikte siz de*

⁷³ Buhârî, "Ezân", 79; Müslim, "Salât", 50-52.

⁷⁴ Buhârî, "Sıfatu's-Salât", 8; Müslim, "Salat", 240.

⁷⁵ Desûkî, *Hâşiye*, 1/251.

⁷⁶ el-Karafî, *ez-Zahîre*, 2/176-177.

⁷⁷ Dârekutnî, *es-Sünen*, 2/86; Beyhakî, *Sünenü'l-kübrâ*, 2/67.

⁷⁸ Ebû Dâvûd, "Kırâatu'l-Hurûf", 1; Beyhakî, *Sünenü'l-kübrâ*, 2/65; Dârekutnî, *es-Sünen*, 2/86.

⁷⁹ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 1/137; Remlî, *Nihâyetü'l muhtâc*, 1/478.

okudunuz.’ dedi. Biz de ‘Evet’ dedik. Sonra Hz. Peygamber ‘Fâtiha dışında bunu yapmayın. Çünkü Fâtiha okumayan kişinin namazı yoktur.’ buyurdu.”⁸⁰

Bu rivayetten hareketle Şâfiîler Fâtiha okumanın muktedi için de şart olduğunu ve besmele de Fâtiha’nın parçası olduğu için muktedinin de hafî namazlarda besmeleyi okuması gerektiğine hükmetmektedir. Cehri namazlarda ise Fâtiha’nın okunması İmam Şâfiî’nin kavli-kadîmine göre gerekli değilken kavli-cedîdine göre şarttır. Surelerin ise okunmasına gerek yoktur.⁸¹

Besmelenin zorunlu olmasına aykırı gibi görünen ve diğer mezhep uleması tarafından delil alınan rivayetler hakkında Şâfiîler tevilde bulunmaktadır. Buna göre her ne kadar Buhârî tarafından zikredilmiş olsa da Enes b. Mâlik’in (ra) Hz. Peygamber ve Hulefâ-i Râşidîn’in arkasında namaz kıldığına dair rivayet besmelenin okunmayacağına delil olmaz. Bu rivayette Enes b. Mâlik’in kastı Fâtiha suresini okuduğuna işaret etmektir. Çünkü kendisinden gelen bir başka rivayette Hz. Peygamber’in (sas) besmeleyi sure başından saydığı zikredilmekte⁸² ve kıraat sırasında açıktan okuduğu belirtilmektedir.⁸³ Bu da diğer rivayette “أَلْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ” sözü ile Fâtiha’nın kastedildiğini göstermektedir. Aynı rivayetin Sahîh-i Müslim’de “Hz. Peygamber ve Hulefâ-i Râşidîn’in “بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ” dediğini işitmedim” şeklindeki farklı tarîkinde ise ravinin lafzen değil manen rivayet ettiği aktarılmaktadır. Dolayısıyla ravi rivayeti aktarırken lafza dikkat etmeden anladığı biçimde aktarmıştır. Bu sebeple rivayetin Sahîh-i Buhârî de geçen şekli lafzî olduğundan kabule daha şayandır. Nitekim bu rivayet hadis hafızlarının lafzı üzerinde ittifak ettikleri şekliyle aktarılmıştır.⁸⁴

Şâfiî ulemasına göre besmeleyi namazda okumamak Fâtiha’nın tamamını okumamak olacağı için namazın farzı yerine gelmemiş olur. Hatta besmele okunduğu halde besmele içerisindeki şeddeli harflerin şeddesiz biçimde okunması dahi kıraatin bozulmasına sebep olmaktadır. Çünkü besmele de dâhil Fâtiha’nın içerisinde var olan on dört şeddeden herhangi birinin okunmaması anlamı değiştirecek ve bu da kıraati batıl hale getirecektir.⁸⁵

Şâfiîler tarafından besmelenin Fâtiha’dan önce okunma zorunluluğunun yanı sıra sure başından ayet olduğu için Fâtiha sonrasında okunan surelerden önce de besmelenin okunacağı kabul edilir. Besmelenin sure başında okunmaması halinde surenin bir ayeti eksik okunmuş olmakla birlikte namaz kıraatine engel olmamaktadır.⁸⁶

Hanefî mezhebindeki müftâ bih görüşe göre namaz kılan kişinin her rekâta Fâtiha’dan önce besmele okuması sünnettir. Hanefîler besmelenin Fâtiha’dan olması ile ilgili tartışmalarda ihtiyata en uygun tavrı benimsemişlerdir.⁸⁷ Hanefîler arasında Fâtiha’dan önce besmele çekmenin vâcip olduğunu zikredenler bulunsa da bu hükmün şâz olarak kaldığı söylenebilir.⁸⁸ Hanefîler besmelenin kıraat sırasında okunacağına ilişkin aktarılan meşhur rivayetlere dayanmaktadır. Bu rivayetler arasında Nuaym b. Mücmer’in besmeleyi okuyarak namaz kıldıktan sonra “Nefsim elinde olana yemin olsun ki Hz. Peygamber’in namazına en çok benzeyen namaz budur.”⁸⁹ rivayeti, İbn Abbas⁹⁰, Hz. Ali⁹¹ (ö.40/661), Ümmü Seleme⁹² ve

⁸⁰ Ebû Dâvûd, “Salât”, 132.

⁸¹ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 1/139.

⁸² Müslim, “Salât”, 14.

⁸³ Dârekutnî, *es-Sünen*, 2/77-78.

⁸⁴ Şîrbînî, *Muğni’l-muhtâc*, 1/354.

⁸⁵ Şîrbînî, *Muğni’l-muhtâc*, 1/355.

⁸⁶ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 1/137; Remlî, *Nihâyetü’l muhtâc*, 1/478.

⁸⁷ İbn Mâze, *Muhîtu’l-burhânî*, 1/359; İbn Âbidîn, *Reddü’l-Muhtâr*, 2/193.

⁸⁸ İbn Âbidîn, *Reddü’l-Muhtâr*, 2/192.

⁸⁹ Nesâî, “İftitâh”, 21.

⁹⁰ Dârekutnî, *es-Sünen*, 2/68-69.

⁹¹ Dârekutnî, *es-Sünen*, 2/65-66.

⁹² Dârekutnî, *es-Sünen*, 2/76.

Abdullah b. Ömer⁹³ gibi sahabeler tarafından farklı cümlelerle aktarılan Hz. Peygamber'in namazda besmele okuduğuna dair rivayetler bulunmaktadır. Yine zikredilen Büreyde (ra) rivayetinde de Hz. Peygamber'in namazın besmele ile başladığını söylemesi namazda okunacağına işaret etmektedir.⁹⁴ Tüm delillerden hareketle Hanefiler namazda besmelenin okunmasının sünnet hükmünde olduğuna ulaşmışlardır.⁹⁵

Namazda besmele okumanın sünnet olduğu kabul edilse de Hanefî ulema arasında besmelenin nerede okunması gerektiği tartışılmıştır. Fâtiha'dan önce besmele çekmenin sünnet olduğu Hanefî imamlar arasında ittifakla sabittir. Ancak Fâtiha ile sure arasında besmelenin okunması ve her rekâta okunması ihtilafıdır. İmam-ı Âzam ve İmam Ebû Yusuf'a (ö. 182/798) göre her rekâta sadece kıraate başlarken besmele okunması sünnet olandır. Fâtiha ile sure arasında ise besmele okunmaz. İmam Muhammed'e ve Hasan b. Ziyâd'ın (ö. 204/819) İmam-ı Âzam'dan naklettiğine göre ise namazın başındaki ilk kıraatten önce besmelenin okunması yeterlidir. Öte yandan İmam Muhammed hafî kıraatlerde surelerin arasında besmele okumanın da mümkün olacağını söylemiştir. Çünkü besmele Kur'ân'dan bir ayettir ve sure aralarını ayırmak için gönderilmiştir. Ancak cehrî kıraatlerde Fâtiha ile sure arasında besmelenin okunması sekteye sebep olduğundan caiz görülmemiştir. Bu durumda kıraatin arasına başka bir fiil konularak kıraat bölünmüş olur. Namaz fiillerinin bölünmesi ise mekruhtur.⁹⁶

Hanefilere göre besmelenin kıraatin başında okunması Fâtiha'nın başından ayet olmasından dolayı değil bereket umulmasından dolayıdır. Dolayısıyla Fâtiha ile sure arasında besmele çekilmesine kıraatin devam etmesinden dolayı gerek yoktur. Nitekim Şeyhayn'ın sadece ilk rekâta besmele okunacağını söylemesi de bu kıyastan ileri gelmektedir. Namaz fiillerinin tamamı bir bütün halinde namaz ibadetini oluşturur. Namaz her ne kadar farklı hareketleri içerse de her biri farklı bir fiili ifade etmez. Dolayısıyla ilk rekâta besmele çekilmesi namazın başlangıcı için yeterlidir. Geri kalan namaz fiillerinin tamamı bu besmelenin bereketi ile bereketlenir. Nitekim rükû, secde, kâde-i ahîra gibi fiillerin başında da besmele çekilmemesi bu görüşü destekler. Öte yandan Ebû Hureyre tarafından nakledilen Hz. Peygamber'in ikinci rekâta kalktığında susmadan kıraate başladığına dair rivayet de bu görüşü desteklemektedir. Buna göre Hz. Peygamber ilk rekâta besmele çektikten sonra diğer rekâtların başında besmele çekmemiştir. Bunun sebebi de namazın tek bir fiil olması ve namaz başındaki besmelenin bereket amacıyla okunmuş olmasıdır.⁹⁷

Hanefilerin bu şekilde bir akıl yürütmesi aynı zamanda diğer mezheplere ait görüşlere de cevap niteliğindedir. Mâlikîlere karşı besmelenin okunması gerektiğini ispat ederken, Şafilelere karşı besmelenin her surenin başında neden okunmayacağını açıklamaktadır. Ayrıca bu şekilde tearuz eder gibi görünen delillerin de arası bulunmuş olmaktadır. Nitekim İbn Âbidîn de (ö. 1252/1836) besmelenin Fâtiha'dan olması ile ilgili tartışmalarda ihtiyata en uygun tavrın bu olduğunu nakletmektedir.⁹⁸

Hanefiler nazarında besmele her ne kadar bereket kastı ile Fâtiha'dan önce okunsa da besmelenin ayet olarak görülmesi kıraat kastıyla namazda okunmasının yeterliliği tartışmalarını beraberinde getirmiştir. İmam-ı Âzam'dan aktarılan görüşe göre sadece besmelenin kıraat kastıyla namazda okunması kıraat farzının yerine gelmesi için yeterlidir. Çünkü İmam-ı Âzam'a göre kıraatte farz olan miktarın en azı bir ayettir. Besmele ise surelerin birbirinden ayrılması için nâzil olmuş müstakil bir ayettir. Bu da farz kıraatin yerine gelmesi için yeterlidir. Hanefî ulemanın bir kısmı ise bir ayet okumanın kıraat için yeterli olacağını kabul etmekle beraber besmelenin tek başına okunmasıyla kıraat farzının

⁹³ Dârekutnî, *es-Sünen*, 2/70-71.

⁹⁴ Dârekutnî, *es-Sünen*, 2/80-81.

⁹⁵ Aynî, *Binâye*, 2/191.

⁹⁶ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 1/13; Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi*, 2/37.

⁹⁷ Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, 1/258-259; Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 1/13.

⁹⁸ İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, 2/193-194.

yerine gelmeyeceği görüşündedir. Çünkü bismelenin müstakil bir ayet olarak nâzil olması değinildiği üzere mezhepler arasında ihtilâflıdır. Ayrıca İmam Evzaî (ö. 157/774) Neml suresindeki ayetten başka bismelenin nâzil olmadığını söylemiştir. Bu farklı görüşler bismelenin ayet olmasında şüpheyi ortaya çıkarır. Şüphe ile gerçekleşen kıraatte farzın yerine gelmesi de şüphe barındırır. Namazın farzlarından birinde şüphenin bulunması ise caiz değildir.⁹⁹

Hanbelî fukaha tarafından ise bismelenin namazda okunması ile ilgili Ahmed b. Hanbel'den üç farklı nakil aktarılmaktadır. Muteber kabul edilen ilk nakle göre besmele Fâtiha ya da diğer surelerin başından bir ayet olmadığı için Fâtiha'dan önce ya da surelerden önce besmele okunması gerekli değildir. Bu kanaate ulaştıkları delil daha önce zikredilen namazın Allah ile kul arasında ikiye bölündüğünü ifade eden kutsi hadistir. Bu rivayette Allah Teâlâ besmeleyi Fâtiha'dan saymadığı için namaz sırasında Fâtiha okunurken bismelenin de okunmasına gerek yoktur. İbn Hanbel'den aktarılan diğer nakle göre ise bismelenin Fâtiha'nın ilk iki rekâtında ve diğer surelerin başlarında gizli şekilde okunması sünnettir. Çünkü Hz. Peygamber'den gelen nakiller bismelenin gizli şekilde okunduğuna delalet eder. İbn Hanbel'den aktarılan diğer nakil ise bismelenin Fâtiha'dan önce ve açıktan okunmasının vacip olduğu yönündedir.¹⁰⁰ Farklı nakiller bulunmakla birlikte Hanbelî fukahanın müftâ bih görüşü olarak ilk nakli benimsediği söylenebilir. Buna göre Hanbelîler bismelenin ayet olması konusunda çoğunlukla Hanefilere benzer görüş ileri sürmekteyken, namazda okunması konusunda Mâlikîlerin görüşüne yakın bir konumda bulunduğu belirtilebilir.

3.2.2. Bismelenin Cehrî-Hafî Okunması

Bismelenin ayet olması ile ilgili ihtilâfların ortaya çıkardığı bir başka konu, bismelenin açıktan mı yoksa gizli mi okunacağıdır. Sahabe ve tabiîn neslinden birçok fukahaya ek olarak Hanefîler ve Hanbelîlere göre bismelenin cehrî namazlarda dahi gizli okunması gerekir. Şâfiîler ise bismelenin kıraate bağlı olduğu kanaatindedir. Dolayısıyla cehrî namazlarda açıktan, hafî namazlarda ise gizli olarak okunmalıdır.

Bismelenin gizli okunması görüşünde olanlar Enes b. Mâlik'ten (r.a) aktarılan meşhur rivayeti delil kabul ederler. Buna göre daha önce de değinildiği üzere Enes b. Mâlik (ra) Hz. Peygamber (sas) ve Hulefâ-yı Râşidîn'in kıraate "أَلْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ" diyerek başladığını söylemiştir. Tahâvî'ye göre birçok tarîkinin bulunması sebebiyle Enes'ten (ra) aktarılan bu rivayet tevâtür niteliğindedir.¹⁰¹ Metinsel farklılıkları bulunsu da farklı tarîklerden gelen bu rivayetlerin tamamından Hz. Peygamber (sas) ve Hulefa-i Râşidîn'in kıraatte besmeleyi okumalarının işitilmediği dolayısıyla gizli okudukları anlaşılmaktadır. Bununla birlikte bu görüşün dayandığı bir diğer rivayet Abdullah b. Muğaffel'in (ra) besmeleyi açıktan okuyan oğluna kızarak, kendisinin Hz. Peygamber ve halifelerin arkasında namaz kıldığını hiçbirinin besmeleyi açıktan okumadıklarını söylediği rivayettir.¹⁰² Yine Hz. Aişe'nin (ra) Hz. Peygamber'in (sas) namaza tekbir ve أَلْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ diyerek başladığını zikrettiği rivayet de bismelenin açıktan okunmadığını gösteren bir başka delildir.¹⁰³ Öte yandan zikredilen bu rivayetlere ek olarak sahabe uygulamaları da bismelenin açıktan okunmayacağını gösterir. Nitekim Hz. Ömer (ra), Hz. Ali (ra), İbn Abbas (ra) gibi sahabe fakihlerinden bismelenin açıktan okunmadığına dair aktarılan uygulama örnekleri, bismelenin gizli okunması gerektiğine ek delil olmaktadır.¹⁰⁴ Bu rivayetler aynı zamanda sahabenin namazda okunan

⁹⁹ Aynî, *Binâye*, 2/191.

¹⁰⁰ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 2/149; Mansur b. Yunus b. Salahiddîn el-Buhûti, *Keşşâfu'l-kınâ an metni'l-İknâ*, thk. Muhammed Emin Zinnâvî (Beirut: Âlemü'l-Kütüb, 1997), 1/312-313, 319.

¹⁰¹ Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, 1/262-263. Rivayetlerin tamamı için bk. Buhârî, "Ezan", 89; Müslim, "Salat", 50; Nesâî, "İftitâh", 22.

¹⁰² Tirmizî, "Salât", 66; Nesâî, "İftitâh", 22; İbn Mâce, "İkâmet", 4.

¹⁰³ Müslim, "Salât", 66; Ebû Dâvûd, "Salât", 122.

¹⁰⁴ Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, 1/263.

besmelenin bereket amacıyla okunduğu ve istiâze duaları ile istiâze gibi zikir amaçlı namaza konulduğu kanaatinde olduklarını gösterir.¹⁰⁵

Şâfiiler nazarında ise besmele Fâtiha'nın bir parçası olduğuna göre Fâtiha'nın okunduğu şekilden farklı bir biçimde okunması söz konusu olmaz. Bu aklî istidlâlin yanında açıktan okunması gerektiği bildirilen rivayetler de bu görüşü destekler. Nitekim bu rivayetler arasında Ebû Hureyre'nin (ra) besmeleyi okuyarak namaza başladığını bildiren¹⁰⁶ ve onun yaptıklarının aynısını yaptığını söylediğini aktaran¹⁰⁷, Ümmü Seleme'nin (ra) Hz. Peygamber'in (sas) namazda okuduklarını anlatırken besmeleyi de Fâtiha ile birlikte okuduğunu aktaran¹⁰⁸ ve İbn Abbas'ın (ra) besmeleyi açıktan okuduğunu zikreden¹⁰⁹ rivayetler bulunmaktadır.¹¹⁰

Şâfiilere göre Enes b. Mâlik'ten (ra) aktarılan rivayetlerde Fâtiha suresi ile başlandığına işaret edilmektedir. Çünkü Enes b. Mâlik'ten (ra) besmelenin açıktan okunacağına dair de rivayet bulunmaktadır.¹¹¹ Aynı sahabeden aktarılan bu iki farklı rivayetdeki teâruzun giderilmesi Fâtiha suresinin kastedildiğini söylemekle mümkün olacaktır.¹¹²

Besmelenin gizli okunması gerektiğini savunan ulema ise Şâfiiler tarafından ileri sürülen delillere çeşitli biçimde itiraz etmektedir. İlk itiraz noktaları besmelenin sure başlarından ayet olmamasıdır. Besmelenin Fâtiha'ya ve surelere dahil olmayan bir ayet olması onun cehrî okunmasını zorunlu kılmaz. Her ne kadar Şâfiiler tarafından besmele Fâtiha'dan sayılsa da onun bir ayeti olup olmadığı ulema arasında ihtilâfıdır. Yani besmele Fâtiha'dan bir ayet olabileceği gibi zikir de olabilir. İhtiyat Fâtiha'dan ayet olma ihtimaline mebni besmelenin namazda okunmasını gerekli kılar. Ancak cehrî okunmasının ihtiyata bağlanacak bir yönü yoktur. Çünkü zikir olma ihtimali onun açıktan okunduğu takdirde bid'at olma ihtimalini beraberinde getirir. Hal böyle olunca besmelenin açıktan okunmasının sünnet olmaya da bid'at olmaya da ihtimali bulunur. Yapılacak bir fiil bid'at hükmü ile sünnet hükmü arasında kalırsa bid'atlık durumu ağır basar. Çünkü bid'attan kaçınmak farzdır ama sünnet ya da vâcibi eda etmek farz değildir. Farzın ise farz olmayana karşı öncelikle tercih edilmesi gerekir. Bu nedenle besmelenin gizli okunması açıktan okunmasına nazaran evlâ olandır. Ayrıca sahabenin pek çoğundan besmelenin açıktan okunmasının bedevi Araplara ait bir örf olduğu zikredilmiştir. Bedevi Arapların yaptıkları ise genellikle şeriatin hükümlerini bilmediklerinden batıl kabul edilir.¹¹³

Öte yandan besmelenin sesli okunmasını gerektirecek bir nass da bulunmamaktadır. Şâfiiler tarafından delil alınan Ebû Hureyre'nin (r.a) rivayeti besmelenin açıktan okunduğunu net biçimde göstermez. Çünkü bu rivayette Ebû Hureyre'nin (ra) Hz. Peygamber'in (sas) gizli okumasını duyması da mümkündür. Nitekim istiâze duaları ve istiâze de Hz. Peygamber'in (sas) gizli okumasına rağmen işitilmiş ve rivayet edilmiştir. Yine Ebû Katâde (ra) (ö. 54/674) tarafından Hz. Peygamber'in öğle namazındaki hafî kıraatinin rahatlıkla işitilebildiği müttefekun aleyh olarak aktarılmıştır.¹¹⁴ Tüm bu ek örnekler Ebû Hureyre (ra) rivayetinde Hz. Peygamber'in (sas) besmeleyi gizli okumuş olabileceğini de gösterir. Ayrıca cehrî okunduğuna dair aktarılan rivayetlerde zayıflık da vardır. Çünkü bu rivayetlerin tümü hafî rivayetlerdir. Bu türden rivayetler her ne kadar sahih olabılırlerse de kendisine aykırı başka bir rivayet olmadıkça gerektirdikleri hükümler sabit olur. Burada ise zikredildiği üzere

¹⁰⁵ Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, 1/263; Serahsî, *el-Mebsût*, 1/15; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 2/150-151.

¹⁰⁶ Nesâî, "İftitâh", 21.

¹⁰⁷ Buhârî, "Ezân", 104; Müslim, "Salât", 11.

¹⁰⁸ Ebû Dâvûd, "Kırâatu'l-Hurûf", 1.

¹⁰⁹ Dârekutnî, *es-Sünen*, 2/69.

¹¹⁰ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 1/138.

¹¹¹ Dârekutnî, *es-Sünen*, 2/77-78.

¹¹² Remlî, *Nihâyetü'l muhtâc*, 1/478-479.

¹¹³ Kâsânî, *Bedâiü's-sanâif*, 2/36.

¹¹⁴ Buhârî, "Ezân", 96; Müslim, "Salât", 34.

açıktan okuma rivayetlerine aykırı birçok rivayet bulunmaktadır. Bu durum da açıktan okunacağına dair rivayetlerin zayıflığına hükmetmeyi gerektirir. Nitekim Dârekutnî de açıktan okuma konusundaki rivayetlerin sahih olmadığını aktarmıştır.¹¹⁵

Ümmü Seleme'den (ra) aktarılan rivayet ise besmelenin cehrî okunduğuna delil olamaz. Çünkü konuyla alakalı Ümmü Seleme'den (ra) bir başka tarikle aktarılan rivayette Ümmü Seleme'ye (ra) Hz. Peygamber'in (sas) namazdaki kıraati sorulmuş, o da tek tek neler okuduğunu aktarmıştır. Yapılan bu açıklama, diğer rivayetin ravisi olan İbn Cüreyc (ra) (ö. 150/767) tarafından Fâtiha'nın ayetlerinin okunması şeklinde anlaşılabilir.¹¹⁶

SONUÇ

Besmelenin ayet olması ile ilgili ihtilaflara bakıldığında ulema tarafından biri olumlu biri olumsuz olmak üzere iki farklı uç görüşün serdedildiği görülmektedir. Besmelenin ayet olmadığı daha ziyade Mâlikî ulema tarafından savunulurken, cumhur ayet olduğunu kabul etmektedir. Besmelenin ayet oluşunu kabul edenler ise konumu hakkında ihtilaf etmiştir. Şâfiîlerin çoğunluğu tarafından ileri sürülen görüşe göre besmele Fâtiha'nın ve diğer surelerin ilk ayetini oluşturmaktadır. Hanefîlerin çoğunluğuna göre ise besmele ne Fâtiha'nın ne de diğer surelerin ilk ayeti değildir, sadece surelerin birbirinden ayrılması amacıyla nâzil olmuş bir ayettir. Her bir görüşün dayandığı çeşitli naklî ve akli deliller bulunmaktadır. Deliller incelendiğinde ise Hanefîlerin diğer iki zıt görüşün delillerini de kullanarak orta yola ulaştığını ve delillerdeki tearuzu gidermeye çalıştığı sonucuna ulaşılmıştır.

Besmelenin ayet olması ile ilgili yaşanan bu ihtilafın pratikteki yansımalarına birçok hükümde rastlanmaktadır. Bu konu hakkında karşılaşılan iki ana mesele hades-i ekber sahibinin besmele çekmesi ve namazda besmelenin okunması konularıdır. Yaşanan ihtilafa bağlı olarak Mâlikîler hades-i ekber sahibinin besmeleyi okuyabileceğini söylerken, cumhur ise bu durumda ayetin okunamayacağından hareketle besmelenin de okunamayacağını söylemektedir.

Namaz içerisinde okunacak besmele Mâlikîler tarafından ayet olmadığı için mekruh kabul edilmekte, cumhur tarafından ise farz ya da sünnet olarak kabul edilmektedir. Öte yandan cumhur besmelenin okunma gerekliliği konusunda ittifak etse de okunma keyfiyeti konusunda ihtilaf etmiştir. Surelerin birinci ayeti olmasından hareketle Şâfiîler Fâtiha nasıl okunuyorsa besmelenin de öyle okunması gerektiğini söylerken, Hanefî ve Hanbelî ulema zikir kastıyla okunmasından dolayı istiâze gibi hafî okunması gerektiğini vurgulamıştır.

Sonuç olarak besmele konusunda mevcut ihtilaf düşünüldüğünde gerek teorik gerekse pratik açıdan en itidalli görüşün Hanefîlere ait olduğu görülmektedir. Böylelikle aktarılan rivayetler arasındaki tearuz giderilebilmektedir. Namazda besmelenin okunması ile ilgili rivayetler düşünüldüğünde ise hafî olmak kaydıyla besmelenin okunmasının ihtiyata uygun tavır olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü bu sayede hem besmelenin Fâtiha'dan olma ihtimali dışarıda bırakılmamakta hem Fâtiha dışında bir ayet olması hükmü uygulanabilmekte hem de kıraate de besmele ile başlanması sağlanabilmektedir.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Tarafsızlık/impartiality: Dergi editör kurulunda yer alan yazar, makale değerlendirme ve yayın sürecinin hiçbir aşamasına müdahil olmamış, hakemleme süreci bilimsel tarafsızlık ilkelerine sadık kalınarak tamamlanmıştır / The author, who is on the editorial board of the

¹¹⁵ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 2/150-151. Şâfiîler tarafından açıktan okunması gerektiğine delil olarak kullanılan rivayetlerin hadis usulü açısından detaylı tahlil ve delil alınmama gerekçelerine dair ayrıntılı bilgi için bk. Aynı, *Binâye*, 2/196-201.

¹¹⁶ Tahâvî, *Şerhu meânî'l-âsâr*, 1/259-260.

journal, did not intervene in any stage of the article evaluation process and publication, and the refereeing process was completed by adhering to the principles of scientific impartiality.

Finansman/Funding: Yazar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder / The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Çıkar Çatışması / Competing Interests: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder / The author declare that have no competing interests.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî. *el-Müsned*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 8 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1995.
- Ali el-Kârî, Nûreddîn Ebû'l-Hasen Ali b. Sultân el-Herevî. *Fethu bâbi'l-inâye bi şerhi'n-Nukâye*. 3 Cilt. Beyrut: Şirketü Dâri'l-Erkâm b. Ebi'l-Erkâm, 1997.
- Aynı, Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ Bedrüddîn. *el-Binâye fi şerhi'l-Hidâye*. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdulkâdir Ata. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- Birişik, Abdulhamit. "Sebû'l-Mesânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/261-262. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'uş-şâhih*. nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr. 8 Cilt. İstanbul: y.y., 1422/2001.
- Buhûti, Mansur b. Yunus b. Salahiddîn. *Keşşâfu'l-kınâ an metni'l-İknâ*. thk. Muhammed Emin Zinnâvî. 5 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1997.
- Cessâs, Hucetü'l-İslâm Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî. *Ahkâmü'l-Kur'ân*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, ts.
- Dârekutnî, Ebû'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed el-Bağdâdî. *es-Sünen*. thk. Şuayb Arnavut. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2004.
- Desûkî, Muhammed Arefe. *Hâşiyetü'd-Desûkî ale's-Şerhi'l-kebîr*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *es-Sünen*. thk. Şuayb Arnavut. 7 Cilt. Riyad: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1. Basım, 1419.
- Haraşî, Muhammed b. Abdullah. *Şerhu Muhtasari'l-Halil maa Hâşiyetü'l-Adevî*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn. *Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr şerhi Tenvîri'l-ebşâr*. 12 Cilt. Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muva'ffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed. *el-Muğnî*. 15 Cilt. Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 3. Basım, 1997.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed. *es-Sünen*. thk. Şuayb Arnavut. 5 Cilt. Beyrut: Daru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.
- İbn Mâze, Burhânüddîn Mahmud. *el-Muhîtu'l-burhânî fi'l-fikhi'n-Nu'mânî*. ed. Abdülkerim Sâmi el-Cündî. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004.
- İbn Receb, Ebû'l-Ferec Zeynüddin Abdurrahman b Ahmed. *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Mahmûd b. Şa'bân b. Abdu'l-maksûd vd. 10 Cilt. Medine: Mektebetü'l-Gurabâi'l-Eseriyye, 1996.
- İmam Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Asbahî. *el-Muvatta*. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1996.
- Karaffî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdirrahmân. *ez-Zahîre*. 14 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1994.
- Kâsânî, Alâüddin Ebî Bekr b. Mes'ûd. *Bedâiü's-sanâî fi tertîbi's-şerâî*. thk. Ali Muhammed Muavviz. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- Keleş, Yunus. "Hayız Halinde Olan Kadınların Kur'ân-ı Kerîm'e Dokunması ve Okuması ile İlgili Hükümler". *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 17 (2011), 427-450.

- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed el-Berdûnî, İbrahim Atfîş. 10 Cilt. Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye, 2. Basım, 1964.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn el-Kuşeyrî en-Nisâbûrî. *el-Câmi'u's-Sahîh*. 2 Cilt. Riyad: Dârü't-Tayyibe, 2006.
- Nesâî, Ebû Abdullah Ahmed. *el-Müctebâ*. thk. Hasan Abdülün'im Şelebî. 9 Cilt. Halep: Mektebetü Matbûâtî'l-İslâmiyye, 1986.
- Remlî, Şemseddin Muhammed b. Ebû'l-Abbas Hamza. *Nihâyetü'l muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 3. Basım, 2003.
- Sâbûnî, Muhammed Ali. *Ravâiu'l-beyân tefsîru âyâtî'l-ahkâmi mine'l-Kur'ân*. 2 Cilt. Dimaşk: Mektebetü'l-Gazzâlî, 3. Basım, 1980.
- Serahsî, Şemsü'l-eimme Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed. *el-Mebsût*. 30 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Mârife, ts.
- Şen, Ziya. "İstiâze ve Besmele". *Diyanet İlmi Dergi* 40/1 (Mart 2004), 91-100.
- Şirâzî, Ebû İshak İbrahim b. Ali b. Yusuf. *el-Mühezzeb fî fikhî'l-İmami's-Şâfi'*. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995.
- Şirbinî, Muhammed b. Hatîb. *Muğni'l-muhtâc ilâ marifeti meâni elfâzi'l-Minhâc*. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.
- Tahâvî, Ebû Câfer Ahmed b. Muhammed b. Selâme b. Abdülmelik. *Şerhu meâni'l-âsâr*. thk. İbrâhim Şemseddîn. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2013.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî. *Sünenü't-Tirmizî*. thk. İbrahim Atve İvaz. 5 Cilt. Kahire: Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1975.
- Kurân-ı Kerim Meâli*. çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2008.